

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS UN PSIHOLOĢIJAS FAKULTĀTE
PIEAUGUŠO PEDAGOĢISKĀS IZGLĪTĪBAS CENTRS

**VĀRDU KRĀJUMA BAGĀTINĀŠANA ROTAĻĀS
PIRMSKOLAS VECUMA BĒRNIEM AR SKAŅU
IZRUNAS TRAUCĒJUMIEM**

DIPLOMDARBS

Autore: Marika Zvejniece,

Stud. Apliec. mz 05 023

Darba vadītāja: lektore, Mg. paed., Irēna Miltiņa

RĪGA

2009

ANOTĀCIJA

Diplomdarba tēma. „Vārdu krājuma bagātināšana rotaļās pirmskolas vecuma bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem”.

Diplomdarba mērķis. Teorētiski izziņāt dažādu autoru atziņas un praktiski vērtēt valodas rotaļu nozīmi vārdu krājuma bagātināšanai bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem.

Darba teorētiskajā daļā tiek apkopotas V.Kalniņas, K.Skrubes, D.Dzinteres, I.Stangaines, Ž.Pažē, I.Miltiņas, S.Tūbeles, J.Lūses u.c. autoru atziņas par vārdu krājuma attīstības īpatnībām, par pedagoģiskajām un psiholoģiskajām attīstības likumsakarībām 4 – 6 gadu vecuma bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem.

Darba praktiskajā daļā ir prezentēta skolotāja logopēda koriģējoši attīstošā darbība ar bērniem, kam ir skaņu izrunas traucējumi.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek izmantotas dažādas pētījuma metodes vārdu krājuma bagātināšanā:

- teorētiskā;
- pedagoģiskā izmēģinājuma darbība;
- pētījumā iegūto rezultātu analīze.

Darba procesā parādīts, kā plānveidīgi un sistemātiski, veicot korekcijas darbu ar aktīvu bērnu iesaistīšanu un līdzdalību valodas rotaļās, ir iespējams paplašināt vārdu krājuma apjomu.

Diplomdarbs sastāv no ievada, teorētiskās daļas, praktiskās daļas, trim attēliem, trim tabulām, nobeiguma un secinājumiem, izmantotās literatūras un deviņiem pielikumiem.

Atslēgvārdi: Pirmsskolas vecuma bērni, rotaļa, skaņu automatizēšana, vārdu krājuma paplašināšana, korekcijas darbs

ANNOTATION

The theme of the research: „ Vocabulary Enrichment through Games for Pre-school Children with Speech Articulation Impairments.”

The aim of the research: to examine theoretical insights of various authors and apply practical assessment of the significance of language games for vocabulary enrichment applied to children with articulation impairments.

Theoretical part of the research comprises the insights of such authors as V. Kalniņa, K. Skrube, D. Dzintere, I. Stangaine, Ž. Piažē, I. Miltiņa, S. Tūbele and J. Lūse on the features of the vocabulary development as well as pedagogical and psychological characteristics of development for children at the age of 4 to 6 with sound articulation impairments

The practical part of the research presents the teacher-speech therapist's professional involvement in supporting children who experience speech articulation impairments.

In order to achieve the specified objectives, the various research methods have been applied that are related to vocabulary building process:

- theoretical;
- pedagogical testing process;
- the analysis of the obtained results during the research.

The process of the research indicates that by an organised and systematic linguistic correction work that involves children actively in language games through cooperation it is feasible to enlarge their range of vocabulary.

The research paper consists of the introduction, theoretical and practical part, three pictures, three charts, conclusion, applied bibliography and 9 appendixes.

Key words: Pre-school age children, games, sound automatism, enrichment of vocabulary, correcting work.

SATURS

IEVADS.....	5
1. VĀRDU KRĀJUMA PILNVEIDOŠANĀS BĒRNU ATTĪSTĪBAS GAITĀ.....	8
2. PIRMSKOLAS VECUMA BĒRNU PEDAGOGISKI PSIHOLOĢISKAIS RAKSTUROJUMS PROBLĒMAS SKATĪJUMĀ.....	18
2.1. Bērnu psihofiziskā un sociālemocionālā attīstība.....	18
2.2. Skaņu izrunas īpatnības bērnu runā, to rašanās cēloņi.....	23
3. VALODAS ROTAĻAS – KOREKCIJAS LĪDZEKLIS VĀRDU KRĀJUMA PILNVEIDEI UN PAPLAŠINĀŠANAI SKAŅU AUTOMATIZĒŠANAS PROCESĀ.....	31
4. LOGOPĒDISKI KORIGĒJOŠĀ DARBĪBA VĀRDU KRĀJUMA BAGĀTINĀŠANAI 4 -6 GADU JAUKTA PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNU GRUPĀ	38
4.1. Bērnu ar skaņu izrunas traucējumiem vārdu krājuma izpēte.....	39
4.2. Rotaļu atlase un to izmantošana, ievērojot katra atsevišķa bērna runas specifiskās vajadzības skaņu izrunas un vārdu krājuma jomā.....	46
4.3. Pedagoģiskajā izmēģinājumā iegūto rezultātu apkopošana.....	48
NOBEIGUMS UN SECINĀJUMI.....	50
IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN INFORMĀCIJAS AVOTI.....	52
PIELIKUMI.....	54

IEVADS

Cilvēka dzīves kvalitāte vislielākā mērā ir atkarīga no skaistas, raitas un bagātas valodas. Valoda ir universāls instruments, augstākais dabas sasniegums, kas dots tikai cilvēkam. Tā palīdz spert pirmos soļus pasaules izzināšanā.

„Valoda ir viens no sazināšanās veidiem, kas nepieciešama cilvēkam kā sabiedrības loceklim. Ja bērnam ir runas traucējums, tas rada grūtības ne tikai saskarsmes procesā ar vienaudžiem un pieaugušajiem, bet arī nepārvaramus šķēršļus izziņas procesu attīstībā.”
(Tūbele, 2002, 7)

Runa palīdz izzināt bērnam apkārtējo vidi, iepazīt sevi, veicina saskarsmi ar citiem. Pedagoģiskā vide lielā mērā ietekmē cilvēka personības veidošanos. Viens no galvenajiem pirmskolas skolotāja uzdevumiem ir sekmēt runas attīstīšanu bērniem, to sagatavojot mācību procesam skolā.

Strādājot pirmskolā darba autore novēro, ka ne visi bērni var būt vienādi dzīves priecīgi un laimīgi. Ir bērni ar dažādām veselības problēmām, kuri daudzas pirmskolas ikdienas prasības uztver asāk un sāpīgāk, viņiem grūtāk iekļauties kolektīvā, un bieži vien viņi tāpēc jūtas atstumti. Vērojot bērnus sadzīvē, rotaļās un nodarbībās, var manīt viņu runas un valodas attīstības īpatnības: tēlainību un izteiksmīgumu vai valodas pelēcīgumu, runas svarīgumu vai neprasmī izteikt savu domu, vārdu krājuma bagātību vai nabadzību, atsevišķu skaņu izrunas traucējumus.

Bieži vien, bērniem nonākot pirmskolas izglītības iestādē, pedagogi ir pirmie, kuri ievēro pirmsskolēna runas traucējumus. Biežāk novērotie traucējumi – bērni neizrunā vai izrunā nepareizi dažādas skaņas un ir ierobežots vārdu krājums.

Straujais dzīves ritms, nelabvēlīgā sociālā vide, vecāku aizņemtība un informācijas trūkums – šie ir tikai daži faktori, kas liecina, kādēļ vecāki savlaicīgi nepievērš uzmanību tam, kā runā bērni.

Bērnu audzināšanas mācību laikā gūtā pieredze parliecina, ka sekmīgs korekcijas darbs ir iespējams rotaļu procesā.

Pirmskolas vecumā rotaļai ir noteicoša un attīstoša loma, jo rotaļa šajā periodā ir bērna dzīvesveids, bērna dzīves organizācijas pamatforma, kas attīsta un pilnveido veselumā. Rotaļa pirmskolā ir bērna audzināšanas līdzeklis, jo tajās pilnveidojās bērna runa un valoda, bērns gūst sociāli noderīgas iemaņas un prasmes, apgūst salīdzināšanas un vērtēšanas iemaņas. Rotaļas

noteikumi, ko bērns apgūst un izpilda labprātīgi, veido prasmi regulēt savu uzvedību, audzina gribu, iemāca veidot pozitīvas attiecības ar vienaudžiem un pieaugušajiem, kā arī attīsta bērnu emocionāli. Māca sadarboties, saskaņot savu rīcību un vēlmes ar citiem rotaļas dalībniekiem, jo ir jāiekļaujas rotaļas kopējo uzdevumu izpildīšanā un veikšanā.

Diplomdarbs tiek rakstīts, balstoties uz tādu teorētiku, praktiķu, psihologu kā A. Ļubļinskā, L. Prindules, Ž. Piažē, D. Dzinteres un I. Stangaines, K. Smitas un L. Strikas, I. Miltiņas, S. Tūbeles, J. Lūses u.c. autoru atziņām.

Diplomdarba autores izvēlētais temats ir „Vārdu krājuma bagātināšana rotaļās pirmskolas vecuma bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem”, jo tieši pirmskolas vecums ir tas laiks, kad pievēršama nopietna uzmanība bērnu runas / valodas attīstībai.

Pētījuma objekts. Logopēdiskās rotaļas

Pētījuma priekšmets. Vārdu krājuma bagātināšana

Pētījuma mērķis. Teorētiski izziņāt un praktiski vērtēt vārdu krājuma bagātināšanas iespējas valodas rotaļās bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem

Hipotēze. Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem vārdu krājums pilnveidosies, ja logopēds:

- ievēros bērnu skaņu izrunas īpatnības un attīstības likumsakarības;
- izmantos valodas rotaļas kā korekcijas līdzekli vārdu krājuma paplašināšanā.

Pētījuma uzdevumi.

1. Izziņāt bērnu vārdu krājuma pilnveidošanos ontogēnēzē.
2. Raksturot pirmskolas vecuma bērnu attīstības likumsakarības un runas īpatnības skaņu jomā.
3. Analizēt valodas rotaļas kā korekcijas līdzekli vārdu krājuma paplašināšanā.
4. Veikt pedagoģisko izmēģinājuma darbību jauktā pirmskolas vecuma bērnu grupā problēmas skatījumā.

Pētījuma metodes.

Teorētiskā. Apkopot un analizēt pedagoģisko, psiholoģisko, speciālo literatūru par bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem, iespējām pilnveidot un paplašināt vārdu krājumu.

Empīriskās:

- bērnu logopēdiskā izpēte;
- pedagoģiskā izmēģinājuma darbība;
- iegūto datu analīze.

Pētījuma bāze. Pētījums notiek Jūrmalas X izglītības iestādē, tajā piedalās 15 jaukta pirmskolas (4 – 6 gadi) vecuma bērni, no tiem 5 ar skaņu izrunas traucējumiem.

1. VĀRDU KRĀJUMA PILNVEIDOŠANĀS BĒRNU ATTĪSTĪBAS GAITĀ

Bērna runa sāk veidoties zīdaiņa vecumā. Bērna raudas liecina par to, ka bērns ir spējīgs veidot kontaktus ar apkārtējiem. Mēneša vecumā mazais raud ar noteiktu mērķi. Bērns 2 – 3 mēnešu vecumā sāk eksperimentēt ar patskaņiem, sešu mēnešu vecumā patskaņiem pievieno līdzskaņus. Šīs skaņas pagaidām ir nejaušas un bez īpašas nozīmes, bet ir ļoti nozīmīgas bērna runas attīstībā. Skaņas ilgst līdz laikam, kad bērns sāk veidot pirmos vārdus – tas ir ap viena gada vecumu.

Pirmais un svarīgākais līdzeklis runas attīstīšanā ir pieaugušo runas paraugs nepārtrauktā saskarsmē ar bērnu. Bērniem ir tieksme atdarināt tos cilvēkus, ar kuriem viņi ir patstāvīgā saskarsmē. Tāpēc ir tik nozīmīgs runas paraugs, jo vēlāk pirmskolas audzināšanā noteicošie līdzekļi ir valoda un tās kultūra. Uz valodas pamata balstās visa intelektuālā audzināšana (Okolovska, 1997, 6).

B. Skromule (1997,5), pievēršoties valodas būtībai, akcentē, ka valoda katram cilvēkam nāk līdz no bērnības. Tajā ir ielikts mātes un tēva mīļums, arī vecmāmiņas stāstīto pasaku un tautasdziesmu burvība. Ļoti svarīgi un būtiski ir, cik daudz un kā ģimenē sarunājas, kā notiek sazināšanās ar bērnu. Ja mājās kā fona troksnis nemitīgi skan radio vai televizors, tas neveicina valodas attīstību, jo to klausoties vai skatoties, bērns ir pasīvs klausītājs, tādēļ negūst iemaņas sarunāties, analizēt, secināt vai kā citādi izteikt savas domas. Mazajam nepieciešams, lai ar viņu sarunājas kāds cilvēks!

Pirmo valodas pieredzi bērnam dod ģimene, tāpēc ļoti būtiski, kā ģimenē tiek runāts savstarpēji un ar bērnu. Runas saskarsme ar pieaugušajiem ļoti ātri bagātina bērna vārdu krājumu. Lai bērns spētu uztvert runu un apgūtu jaunus vārdus, ar viņu jārunā īsos, vienkāršos teikumos, pareizi un skaidri izrunājot vārdus. Bērnam pietiek kādu vārdu dzirdēt vairākas reizes, un viņš to „noliek” savā atmiņā, lai spētu izmantot vai vismaz saprastu, par ko ir runa. Reizēm gadās, ka vecāki paši ļoti daudz runā un it kā vēršas pie bērna, taču nesagaida viņa atbildi un runā tālāk. Ja bērns ilgstoši netiek pie vārda, viņam veidojas tikai pasīvais vārdu krājums. Līdzīgi notiek, ja ģimenē maz sarunājas – arī tad bērna vārdu krājums veidojas pieticīgs. Ja ģimenē lieto bagātu un krāšņu valodu, notiek diskusijas, kurās iesaista bērnu, viņa valoda kļūst bagāta.

Ļoti liela nozīme ir agrīnai komunikācijai, jo runa attīstās atdarināšanas procesā, bērns atdarina mātes lūpu kustības, mīmiku. Tas notiek tikai tad, ja ar bērnu jau no pirmās dzimšanas dienas sarunājas, dzied, apmīļo.

Mazais otrajā, trešajā mēnesī sāk izrunāt skaņas (dūdo) a – ā, e – ē, g- gu, k- ku. Piektajā, sestajā mēnesī izrunā atsevišķas zilbes (lalina) va – va – va, ma – ma – ma, ba – ba – ba. Devītajā, desmitajā mēnesī parādās zilbju atkārtojumi ar dažādu intonāciju: te – te, pa – pa. No desmitā līdz divpadsmitajam mēnesim bērns sāk veidot pirmos vārdus.

Agrīno vārdu krājumu veido apkārtējās vides priekšmeti. Bērni agri apgūst vārdus, kuri apzīmē priekšmetus, pazīmes, darbības, taču ar šiem vārdiem apzīmētos jēdzienus apgūst pakāpeniski. Šis process rāda, cik sarežģītas ir attiecības starp domāšanu un valodu, vārdu un tēlu, tēlu un jēdzienu (Kalniņa, Skrube, 1983, 43).

Vispārīguma posms beidzās, kad bērns aptver, ka katrai lietai ir savs vārds. Pieaug to vārdu krājums, kurus bērns saprot un māc izrunāt. Iemācoties 20 – 30 vārdus, bērns sāk saprast vienkāršus jautājumus, ko viņam uzdod.

Pirmie vārdi attiecas uz darbībām un kustībām, kas izsaka vēlmes un sajūtas. Nostiprinās vārdu nozīmes attiecība uz noteiktu simbolu. Rodas jautājums; kas tas ir? Bērns parāda, ka aktīvi interesējas par apkārtējo vidi.

Vispirms bērns ielāgo, ko dara ar priekšmetu, un tad spēj priekšmetu nosaukt. Pirmie objektu nosaukumi attiecas uz objektiem, kurus var kustināt. Bērna valodas attīstībā kustībai ir izšķiroša nozīme. Mainīgas lietas piesaista uzmanību.

Pēc trīs gadu vecuma bērns sāk veidot koordinētas, bet vēl nekompleksas teikuma konstrukcijas ar „un”, „vai”, „tāpēc ka”, kurus ierosina pieaugušais ar jautājumu „tāpēc ka?” (Šēnveilers, Ptoks, 2001 34 – 37).

Pieaugušie ir novērojuši, ka visi bērni valodu neapgūst vienādi ātri un pilnīgi. Pirmskolas vecuma bērniem individuālas atšķirības ir lielas. Jūtama starpība vērojama arī starp bērniem, kas aug šķietami līdzīgos apstākļos. Līdzīga situācija ir pirmskolā vienas grupas ietvaros.

Pirmsskolas vecuma periodā sāk veidoties valodas izjūta un priekšstats par pareizu un skaistu valodu. Šajā vecumā runa un valodas kultūra cieši saistīta ar vispārpieņemto uzvedības normu apguvi. Bērnu valodas attīstību veicina verbālie kontakti jeb sarunas ar vienaudžiem un pieaugušajiem. Liela nozīme bērna personības izaugsmē ir valodas attīstībai, kas pirmsskolas vecuma posmā noris visai intensīvi. Ar valodas starpniecību bērna kontakts ar pieaugušajiem

kļūst vēl ciešāks – pirmsskolas vecuma bērns daudz jautā un stāsta, cenšas pieaugušo iesaistīt savās rotaļās. Pieaugušie savukārt atbild uz bērnu jautājumiem, papildina un koriģē viņa stāstījumu un darbības. Tādējādi bērna iegūtā informācija par apkārtējo pasauli kļūst daudz plašāka un dziļāka nekā iepriekšējā vecuma periodā.

Vārdu krājuma attīstību visādā ziņā nosaka sociālā vide, kurā bērns aug. Ģimenes sociālais un kultūras līmenis rada lielas svārstības viena un tā paša vecuma bērnu vārdu krājuma apjoma ziņā. Katru jaunu vārdu bērns apgūst komunikācijā ar pieaugušo, rotaļājoties.

Bērni pirmsskolas vecumā apgūst samērā daudz zināšanu un reizē ar to veidojas sākotnējie priekšstati, izziņas intereses par apkārtējo pasauli, pakāpeniski veidojas viņa intelektuālās darbības paņēmieni, kur nozīmīgu vietu ieņem bērnu runas aktivitāte.

Pirmsskolas vecuma periodā bērns apgūst tos vārdus, kas ir dzimtās valodas vārdu krājuma pamatā. Šo procesu ietekmē arī apkārtējo cilvēku vārdu krājums.

Pirmsskolēniem turpinās runas attīstības process – viņi apgūst dzimto valodu. To veicina būtiskas izmaiņas, kas notiek četrus līdz septiņus gadus veca bērna dzīves veidā. Apgūvis patstāvības sākotnējās formas, bērns ātri uzkrāj juteklisko un praktisko pieredzi. Arvien daudzveidīgāki un saturīgāki kļūst mazā darbības veidi. Šajā vecuma periodā palielinās interese par vārdu, tā skanējumu, formu un attieksmi pret apzīmējamo priekšmetu. Bērnu interese par vārda skanējumu, izpaužas tādējādi, ka viņi maina vārdus, „rotaļājas” ar tiem, meklē atskaņas, izdomā jaunus vārdus.

Interese par vārdu, kas radusies pirmsskolas vecuma vidū, izraisa piecus līdz septiņus gadus vecā bērnam interesi par dzejoļiem, tēlainiem izteicieniem, par poētiskiem salīdzinājumiem un epitetiem. Būtiskas izmaiņas norisinās arī valodas gramatiskā veidojuma apgūvē. Tas, ka paplašinājusies bērna saskarsme ar pieaugušajiem, attīsta viņā prasmi izvēlēties vārdus un veidot teikumus, kurus viņa sarunu biedrs spēs pareizi saprast (Lubļinska, 1979, 266 – 269).

Pirmsskolas vecumā strauji pieaug vārdu krājums. Vārdu krājuma paplašināšanās ir bērna pieredzes uzkrāšanas rezultāts, kurā iesaistīti arī psihiskie procesi. Pirmsskolas iestādē izmanto daudz dažādu veidu un līdzekļu vārdu krājuma bagātināšanā. Bērns intensīvi apgūst runas gramatiskās formas un jaunus abstraktus jēdzienus. Tādēļ viens no svarīgākajiem pirmsskolas uzdevumiem ir pareizas runas, valodas attīstīšana. Šo galveno uzdevumu Ezera L. (1998, 27) ir sadalījusi vairākos apakšuzdevumos.

1. Vārdu krājuma paplašināšana.

2. Gramatiski pareizas runas veidošana.
3. Skaņu izrunas kultūras audzināšana.
4. Sarunvalodas pilnveidošana.
5. Stāstītmācīšana un atstāstīšana.
6. Iepazīstināšana ar daiļliteratūru.
7. Bērnu sagatavošana lasītmācīšanai un rakstītmācīšanai.

Bērni agri apgūst vārdus, kuri apzīmē priekšmetus, pazīmes, darbības, taču ar šiem vārdiem apzīmētos jēdzienus apgūst pakāpeniski. Šis process rāda, cik sarežģītas ir attiecības starp domāšanu un valodu, vārdu un tēlu, tēlu un jēdzienu.

Paplašinoties bērna zināšanām par apkārtējo pasauli, par tās objektiem, apgūstot arvien jaunus nosaukumus, konkrētie priekšstatī pakāpeniski tiek vispārināti: no dažādām priekšmetu pazīmēm tiek izdalītas pazīmes, kas ir būtiskas un kopīgas daudziem priekšmetiem.

Uz šo pazīmju pamata vispirms notiek praktiska priekšmetu grupēšana – sākotnējā klasifikācija – un pēc tam to apzīmēšana ar vispārinošu vārdu – jēdzienu.

V. Kalniņa un DZ. Skrube (1983, 43) ir izsekojušas vispārināšanas pakāpēm pēc bērna vecuma, lai izprastu vārdu – jēdzienu apguvi.

Nulles vispārināšanas pakāpe – konkrēta priekšmeta, parādības nosaukums. Šāda vārdu apguve ir pirmā gada beigās vai otrā gada sākumā.

Pirmā vispārināšanas pakāpe – sugas vārdu apguve, tas ir, kopējais, līdzīgu priekšmetu, darbību un parādību nosaukums.

Otrā vispārināšanas pakāpe – vārdi, kuri izsaka jēdzienu, piemēram, mēbeles, rotaļlietas, trauki. Šo pakāpi bērni apgūst trīs gadu vecumā.

Trešā vispārināšanas pakāpe – vārdi, kuri apzīmē ģints jēdzienu otrās vispārināšanas pakāpes vārdiem, piemēram, augi – koki, zāle, ķērpji; kustība – skriešana, lekšana, iešana. Bērni šo vārdu jēgu apgūst aptuveni 5 – 6 gadu vecumā.

Ceturrtā vispārināšanas pakāpe – vārdi, kuri nosauc norobežotus vispārinājumus: priekšmetiskumu, darbību, stāvokli, pazīmi, kvalitāti, kvantitāti, attiecības.

Ja bērns ir apguvis visas šīs vispārinājuma pakāpes, tad viņš ir sagatavots jēdzienu apguvei.

Bērnu vārdu krājuma bagātināšana ir cieši saistīta ar domāšanu, jo domāšanas procesā veidojas cēloņu un seku sakritību atklāšana starp lietām un norisēm. „Domāšana ir izziņas

process, kas nodrošina bērnam iespēju saredzēt savas darbības rezultātus, plānot savu darbību” (Prindule, 1994, 204). Valoda un domāšana neeksistē viena bez otras. Ar domāšanu mēs atspoguļojam apkārtējo īstenību un ar valodas palīdzību šīs domas izsakām.

Par to, ka bērni divu gadu vecumā sāk meklēt cēloņsakarības, liecina daudzie jautājumi. Sākas „kāpēcīšu” vecums, kad mazais grib izprast neskaidro, ar ko sastopas savā apkārtņē. Šajā vecumā izmainās bērna attieksme pret vārdu: pirmsvalodas posmā bērns zina tik vārdu, cik viņam sniedz aprūpētāji; savukārt jaunākajā – vārdu apguves posmā – situācija izmainās: mazais izjūt vajadzību izzināt vārdu (kas tas ir? Kā to sauc?), kas apzīmē priekšmetu, ar kuru viņš darbojas (Miltiņa, 2005, 36lpp.).

Vienlaicīgi ar vārda uzkrāšanos bērna runā parādās jaunas kļūdu kategorijas. Apgūstot vārdiskās izteiksmes brīvību, bērns sāk patvaļīgi veidot teikumus. Trīs līdz piecu gadu vecumā mazais bieži izlaiž teikuma priekšmetu vai izteicēju, aizstāj personas vietniekvārdu ar tā nosaukumu trešajā personā, kas izkropļo izklāstāmo saturu. Bieži tiek izlaisti teikuma palīglocekļi.

Četru gadu vecuma bērnu valodas pētnieki apzīmē par visproduktīvāko valodas izveides posmu cilvēka mūžā. Attīstīti bērni šajā vecumā apguvuši jau dzimtās valodas pamatus

- izrunā,
- vārdu darinājumos,
- vārdu locījumu formās,
- teikumu veidošanā.

Pēc četrus gadus vecuma bērna runa jau atgādina pieauguša cilvēka runu. Bērns runā teikumos, izrunā visas valodas skaņas pietiekami precīzi, lieto prievārdus, īpašības vārdus, spēj gramatiski pareizi saistīt vārdus loģiskā stāstījumā, veidot dialogu. Lai mazais spētu veidot sarunu vai stāstījumu, svarīgi, ka viņš saprot, kā notikums sākas, kāda ir tā virzība un kā notikums beidzas jeb kāds ir rezultāts. Ir bērni, kas šajā vecumā labprāt mācās burtus.

Vārdu krājuma ziņā 4 – 5 gadu vecumā bērnos veidojas tieksme nemitīgi jautāt un ar neatslābstošu interesi klausīties pat vienu un to pašu pasaku vai stāstījumu vairakkārt. Šis vecums parasti saistās arī ar spēcīgu vēlēšanos radīt jaunus vārdus un tīksmināties par to labskanību (Rūķe – Draviņa, 1992, 389).

A. Bakisa un K. Romēns (1997, 135 – 136) atzīmē, ka 4 – 5 gadus vecs bērns spēj atcerēties savu vārdu, adresi, dažī iegaumē pat telefona numuru. Stipri uzlabojusies laika

apjēgšana. Viņi prot runāt par dažādiem dienas posmiem un kopumā zina to norises kārtību. Daži orientējas arī nedēļas dienās. Tas ir īstais brīdis pievērst bērna uzmanību gadalaikiem un mēnešu ritumam, reizēm tos atgādinot.

Trīs līdz četrus gadus, bērnu stāstījums sastāv no 2 – 4 vienkāršiem teikumiem. Šajā vecumā stāstījumā lietojami lietvārdi, darbības vārdi, īpašības vārdi. Piecu līdz sešu gadu bērnu stāstījums sastāv no 3 – 7 vienkāršiem paplašinātiem un nepaplašinātiem teikumiem, kas apvienoti pēc temata. Šajā vecumposmā bērns lieto lietvārdus, darbības vārdus, kā arī dažādu citu vārdšķiru vārdus

Dažādi autori sniedz atšķirīgus datus par bērna vārdu krājuma apjomu un tā pieaugumu. Tā, piemēram, O. Pravdina (1969) uzsver, ka bērns no diviem līdz diviem ar pus gadiem izrunā 171 – 509 vārdus. Trīs līdz četrus gadus vecumā no 598 – 2346 vārdus. Savukārt K. Smita un I. Strika (1998) atzīmē, ka divu līdz divu ar pus gadus vecumā bērns izrunā ap 50 – 200 vārdus, bet trīs līdz trīs ar pus gadus vecumā ap 500 – 800 vārdus. Četrus gadus vecumā 1500 – 2000 vārdus. Normālas valodas attīstības kritērijus pa vecumiem receptīvajā un ekspresīvajā valodā var skatīt 1. pielikumā (K. Smita, I. Strika, 1998, 317 – 323).

Vispirms pieaug lietvārdu un īpašības vārdu skaits. No darbības vārdu formām bērni sākumā lieto nenoteiksmi vai 3. personu, vēlāk pārējās formas un locījumus.

Pirmskolas vecuma bērniem galvenais vārdu krājuma paplašināšanas avots ir aktīva darbība, kas saistās ar apkārtējās pasaules izzināšanu. Svarīgi atcerēties, ka visa praktiskā darbošanās ir „ietērpjama” valodā, lai nezaudētu runas attīstības vienu no galvenajiem uzdevumiem – pilnveidot vārdu krājumu.

Vārdu krājuma paplašināšanā ir veicami vairāki uzdevumi:

1. Bagātināt bērnu vārdu krājumu, tas nozīmē sistemātiski iemācīt bērniem jaunus vārdus, kurus ir grūti apgūt patstāvīgi.
2. Nostiprināt un precizēt bērnu vārdu krājumu. Lai bērni apgūtu mācītos vārdus, saprastu to nozīmi, vārdi vairākas reizes jāatkārto. Logopēdam jārada situācijas, lai bērni izjustu nepieciešamību savā runā izmantot tieši tos vārdus, kurus mācījās. Pievēršama uzmanība arī ir jauniem vārdiem, kuri grūti izrunājami, lai bērni apgūtu pareizu vārda artikulāciju. Tāpat svarīga ir vārda jēgas padziļināšana.
3. Aktivizēt bērnu vārdu krājumu. Vārdu kopums, ko bērns lieto runā, ir viņa aktīvais vārdu krājums. Savukārt vārdi, kurus viņš pats nelieto, bet saprot vai uzmin to nozīmi,

klausoties citu cilvēku runu, veido pasīvo vārdu krājumu. Pasīvais vārdu fonds ir daudz plašāks par aktīvo, tādēļ logopēdam svarīgi palīdzēt bērnam apjēgt vārdu pārnestās nozīmes, attīstīt prasmi savā runā lietot sinonīmus, antonīmus.

V. Kalniņa un DZ. Skrube (1983, 46 – 48) ir izveidojušas vārdu krājuma paplašināšanas paņēmienus.

Jaunā vārda nosaukšana. Šis paņēmiens izmantojams visbiežāk. Logopēdam jāizrunā jaunais vārds tā, lai pievērstu bērna uzmanību, tas ir, pietiekami skaļi, precīzi, skaidrā dikcijā.

Vārda nosaukšana un attiecīgā objekta demonstrēšana. Ar šādu paņēmienu tiek panākts, lai jaunais objekts un atbilstošais vārds, kas to apzīmē, atklātos bērniem vienlaicīgi.

Jaunā vārda iesaistīšana teikumā. Tas nozīmē, ka logopēds nodarbības laikā vairākkārt jauno vārdu iesaista teikumā.

Vārda vairākkārtēja atkārtošana. Bērna uzmanība un darba spējas ir nenoturīgas, tāpēc, lai apgūtu mācīto, nepieciešams vairākkārtējs atkārtojums. Jaunos vārdus logopēds var atkārtot gan savā, gan bērna runā.

Jautājumu izmantošana vārdu krājuma aktivizēšanai. Logopēds, sarunājoties ar bērniem, uzdod viņiem tādus jautājumus, kas prasa konkretizēt situāciju, atklāt cēloņus un sekas. Cēloniska rakstura jautājumi ir ļoti nozīmīgi, jo māca bērnus domāt, spriest, secināt un atrast savā vārdu krājumā tieši tādus vārdus, kas visprecīzāk izteiktu atbildi.

Vingrinājumi, kuru mērķis ir paplašināt, aktivizēt bērnu vārdu krājumu. Var nosaukt divus vārdus, un bērni pasaka salikteni, piemēram, lietus un sargs. – *Kāds vārds rodas? – Lietussargs.* Vai arī nosaukt kāda dzīvnieka īpašības. *Kāds var būt kaķis? – Mīļš kaķis, paklausīgs, pūkains, raibs utt.*

Didaktiskās rotaļas. Šīs rotaļas kā mācīšanas paņēmienu izmanto vārdu – jēdzienu nostiprināšanai.

Dzimtās valodas bagātināšanā, precizēšanā un aktivizēšanā veiksmīgi var izmantot metodiķes J. Tihejevas (1972, 101 – 109) ieteiktos vingrinājumus.

1. Pēc dotā apzīmējuma jāatrod lietvārdi. *Lieli, mazi, raibi – suņi.*
2. Dotajam lietvārdam jāatrod atbilstošs darbības vārds. *Ko dara vējš? – Svilpo, gaudo, pūš.*
3. Dotajam vārdam jāatrod apstākļa vārdi. *Kā var dziedāt? – Skaisti, priecīgi, skumji...*
4. Dotajam lietvārdam pateikt deminutīvus – pamazināmos vārdus. *Kaķis – kaķēns – kaķītis.*

5. Mācīt runāt teikumos. Teikumā izlaisti vārdi, tos ievietot. *Kokā sēdēja un skaisti dziedāja... (kas?)*
6. Bērniem jāturpina logopēda iesāktais teikums. *Dārznieks laistīja (ko? kur? kad? kāpēc?)*
7. Bērniem no dotajiem vārdiem jāveido teikums Vārdi tiek doti nominatīvā, nenoteiksmē. *Saule... zeme... sildīt...*
8. Jānosauc priekšmeta sastāvdaļas. *Māja – logi, durvis, jumts, utt.*
9. Jāklasificē nosauktie priekšmeti. *Zaķis, lapsa, vilks – meža dzīvnieki.*
10. Jāizdomā teikumi ar doto vārdu. *Saule. Saule ir dzeltena.*
11. Jāizskaidro vārdi.
12. Jāatmin un jāsadomā mīklas.

Pirmsskolas izglītības iestādēs bērnu iepazīstināšanai ar apkārtni un vārdu krājuma paplašināšanai izmanto dažādus nodarbības veidus, kā vērošanu, pastaigu, priekšmetu apskati, didaktisko rotaļu, attēlu apskati, mīklu minēšanu. Ar mīklu palīdzību, tiek nostiprināti, aktivizēti vārdi, pievērsta bērna uzmanība vārdu daudznozīmībai.

L. R. Fedorenko (1984, 90) ir izstrādājis speciālus vingrinājumus vārdu krājuma paplašināšanai, kas ietver sevī konkrētus lingvistiskos uzdevumus:

1. Attīstīt sapratni par vārda jēgu teikumā.
2. Attīstīt sapratni par „veselā” un „daļas” attiecībām.
3. Attīstīt sapratni par vārdu jēgu (ne teikumā).
4. Attīstīt valodas izjūtu.
5. Panākt antonīmu apgūšanu kā līdzekli vārda nozīmes sapratnei.
6. Attīstīt stilistisko izjūtu.
7. Panākt vārdu pārnestās nozīmes apgūšanu.

S. Tūbele un J. Lūse (2004, 30 – 31) ir izstrādājušas ieteikumus vārdu krājuma pārbaudei. Ņemot vērā pārbaudes rezultātus, darbu ar vārdu krājuma bagātināšanu var plānot daudz efektīvāk.

Pārbaudot bērnu vārdu krājumu jānosaka:

- aktīvais vārdu krājums;
- pasīvais vārdu krājuma apjoms;
- vārdu krājuma kvalitāte (kā bērns vārdus lieto, pareizi vai nē);
- pasīvais vārdu krājums (ja bērns kādu vārdu nenosauc);

- komunikatīvo jeb nosaukšanas funkciju;
- signifikatīvo funkciju (nosaukt priekšmetu tikai pēc apraksta, to neredzot);
- kā izprot vārda gramatisko nozīmi;
- kā izprot vārdus ar konkrētu un abstraktu nozīmi.

Un tāpēc logopēda rīcībā jābūt attiecīgam attēlu komplektam, kurā ietilpst;

- priekšmetu, darbību, īpašību attēlojums (pazīstami un mazāk pazīstami);
- veselā daļu attēlojums (pēc daļas nosaukt veselo);
- attēli, kuru nosaukumi ir tuvi vārda struktūras ziņā;
- attēli, kuru nosaukumi ir semantiski tuvi vārdi;
- attēli, kurus var klasificēt tematiski.

Vārdu krājuma apjoma noteikšanai S. Tūbele un J. Lūse (2004) iesaka izmantot šādus paņēmienus:

- nosaukt priekšmetus un pateikt vispārinošo vārdu;
- nosaukt darbību;
- nosaukt īpašības;
- nosaukt priekšmetus pēc apraksta;
- pēc daļas nosaukt veselo;
- dotajam vārdam atrast sinonīmus un antonīmus;
- nosaukt fonētiski un semantiski līdzīgus vārdus.

Lai noteiktu **vārdu krājuma kvalitāti**, var izmantot šādus paņēmienus (Tūbele, Lūse, 2004):

- izdomāt teikumu par sižeta attēlu;
- dotajiem lietvārdiem izvēlēties atbilstošu īpašības vārdu;
- ievietot teikumā izlaisto vārdu.

Pēc diplomdarba autores domām, paveicot šo bērnu vārdu krājuma izpēti, tiek iegūts pietiekami daudz informācijas par bērna valodas attīstības traucējumu pakāpi. Tāpēc tālāk veic vārdu krājuma pārbaudes **rezultātu analīzi**:

- kvalitatīvo analīzi (pareizās atbildes attiecībā pret kopējo atbilžu skaitu);
- kādas vārdšķiras ietilpst šajās pareizajās atbildēs;
- vai tie ir konkrētie, abstraktie vai vispārinošie vārdi;

- kā bērns lieto vārdu – analizēt kļūdainās atbildes:
 - vārda nav,
 - samaina nosaukumus,
 - nepareizi izmanto vārda gramatiskās formas.

Rezultātā var noteikt, vai bērns nosauc tikai atsevišķus vārdus, vai ir ierobežots vārdu krājums un bieži aizstāj vienu vārdu ar citu, vai ir ikdienas vārdu krājums, nelieto apstākļa vārdus, maz dažādu īpašības vārdu (Tūbele, 2002).

O. Brauns (2002) nepietiekamu vārdu krājumu raksturo kā „vārdu krājuma deficītu”, kas izpaužas kā ierobežots, samazināts, novilcināts, palēnināts, kļūdainš. Bērns vārdus vai nu nezina vai arī zina nepareizi. Neliels ir to vārdu daudzums, kuru nozīmi bērns pilnībā izprot. Bērna receptīvā valodas atmiņa ir vāji attīstīta, receptīvais (pasīvais) vārdu krājums paplašinās ļoti gausi. Vāji attīstīta vai traucēta ir arī reproduktīvā valodas atmiņa un līdz ar to ir ierobežots produktīvais (aktīvais) vārdu krājums.

Diplomdarba autore uzskata, lai bērnam palīdzētu pareizi izvēlētie vārdus, var izmantot dažādas valodas rotaļas. Taču savu uzdevumu logopēds realizēs tikai tad, ja viņš aktīvi strādās ar bērniem, sniegs bagātīgas zināšanas par dabas un sabiedrības parādībām, attīstīs viņos novērošanas un salīdzināšanas prasmes. Rūpīgi pārdomās rotaļas mērķi un gaitu.

Secinājumi. Pirmsskolas vecums ir tieši tas laiks, kad ir augsts valodas uztveres un lietošanas jūtīgums. Tāpēc šajā laikā viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir pareizas runas un valodas attīstīšana. Svarīgākais līdzeklis runas attīstīšanā ir pieaugušo runas paraugs. Pirmo valodas pieredzi bērnam dod ģimene. Liela nozīme ir sociālajai videi, kurā bērns aug un aktīvi darbojas.

Vārdu krājuma pārbaudē jānoskaidro pasīvā un aktīvā vārdu krājuma apjoms, jo, pēc darba autores domām, nopietns darbs jāveic vārdu krājuma paplašināšanā un aktivizēšanā. Atkarībā no bērna vārdu krājuma kvantitatīvajiem un kvalitatīvajiem rādītājiem logopēds var izvēlēties piemērotus vārdu krājuma paplašināšanas un aktivizēšanas paņēmienus.

2. PIRMSSKOLAS VECUMA BĒRNU PEDAGOGISKI PSIHOLOĢISKAIS RAKSTUROJUMS PROBLĒMAS SKATĪJUMĀ

2.1. Bērnu psihofiziskā un sociālemocionālā attīstība

Bērna psihiskās attīstības temps atsevišķos laika posmos ir atšķirīgs. Tas attiecas gan uz psihisko attīstību kopumā, gan uz atsevišķām psihiķes funkcijām. Izmaiņas bērna personību skar katrā attīstības posmā. Ļ. Vigotskis (2002), kā arī citi psihologi secinājuši, ka katrā attīstības stadijā straujāk attīstās kāda dominējoša psihiķes funkcija. Piemēram dzīves pirmajā gadā tā ir uztvere, turklāt – uztvere ar izteiktu emocionālu nokrāsu; tātad šajā laikā bērna psihiskā attīstība ir būtiski atkarīga no pozitīvas emocionālas saskarsmes. Otrajā un trešajā gadā bērns intensīvi apgūst runu. Ļoti svarīgi, lai bērnam būtu radītas iespējas attiecīgās psihiskās funkcijas jeb darbības apguvei.

Fiziskā attīstība notiek kustoties, rāpjoties, metot, griežot, šujot, zīmējot, rakstot, pārģērbjoties. Pirmsskolas vecuma bērni aizvien biežāk savu aktivitāti virza tā, lai darbodamies gūtu kādu rezultātu.

Tā ir cieši saistīta ar bērna neiropsihisko attīstību. Ceturtajā, piektajā dzīves gadā bērna augšana nedaudz palēninās, vidēji gadā viņš izaug par 4 – 6 cm. Bērna svars šajā periodā arī pieaug lēnāk, vidēji gadā tas palielinās par 1,2 – 1,3 kg. Sestajā septītajā dzīves gadā augšanas process ievērojami pastiprinās, un bērna augums gadā palielinās par 8 – 10 cm. Bērna svars šajā periodā divas reizes pārsniedz gadu veca bērna svaru. Svars pieaug uz muskuļu briešanas rēķina (Golubina, 2007,123). Bērna augšanas un attīstības gaitu lielā mērā nosaka gan iedzimtības faktori, gan apkārtējā vide. Liela nozīme ir bērna uzturam un dienas režīmam.

Šajā periodā raksturīga liela kustību aktivitāte, augšana, koordinācijas spēju pilnveidošanās.

Bērnu muskuļi pirmskolas vecuma bērniem ir labāk attīstīti nekā bērnu spējas tos kontrolēt. Sīkā pirkstu muskulatūra vēl tikai attīstās, tāpēc 4 – 5 gadu vecumā var būt grūti griezt ar šķērēm, līmēt papīra aplikācijas, precīzi izkrāsot zīmējumu nepārkrāsojot pār malām, savērt krelles, satvert zīmuli ar īkšķa un divu pirkstu palīdzību u.c. 6 – 7 gadu vecumā bērns jau pietiekami brīvi pārvalda rokas muskuļus, taču plaukstu un sīko muskulīšu attīstība vēl turpinās.

Bērna psihiskā un fiziskā attīstība rit ciešā saistībā. Psihiskā attīstība ir cieši saistīta ar galvas smadzeņu garozas regulējošās spējas pieaugumu. Bērna psihē notiek straujas pārmaiņas. Sajūtu – taustes, garšas, dzirdes, redzes un ožas – uztvere veido jēdzienus, tie savukārt veido priekšstatus. Pastiprināti attīstās iztēle un domāšanas pamatformas. Bērns pakāpeniski virzās uz loģiski verbālo domāšanas veidu. Pieaug bērna darba spējas. Viņš tiecas visu izzināt un uzdod daudz jautājumu, uz kuriem tam obligāti jāsaņem atbildes.

Kognitīvā attīstība norisinās, mācoties risināt problēmas, klasificējot dažādus objektus, lietojot šķirošanas un loģiskās spriešanas spējas, organizējot domāšanu un izsakot viedokļus. Pirmskolas vecuma bērniem ir raksturīga uzskatāmi konkrētā, kā arī tēlainā domāšana, jo iztēle bērībā ir vislabāk attīstītais izziņas process. Domāšanā attīstās prasmes un iemaņas lietu norisēs saskatīt cēloņu – seku kopsakarības (kāpēc tas ir tā vai citādi), lietu norišu secība, piemēram, salikt attēlus secībā. I Puškarevs (2001, 58) raksta, ka 2 – 4 gadu vecumā domāšanā ir izteikts loģikas trūkums Bērns cēloņsakarībās saista parādības, starp kurām šīs sakarības nav. Piemēram, ja bērns kādu dienu nav bijis diendusā, viņaprāt, dienas otrā puse vēl nav pēcpusdiena.

Bērna domāšanu raksturo viņa spēja saskatīt kopīgo, atšķirīgo un veikt vispārinājumu, balstoties uz apgūto zināšanu pieredzi.

Ž. Piažē (1969) kognitīvo attīstību saista ar intelektu, domāšanu, kad 4 – 7 gadu vecumā bērniem norisinās nozīmīgs lēciens no atdarināšanas un refleksijas uz loģiskās spriestspējas pakāpi. Kognitīvos psihes procesus Ž. Piažē (1969) saista ar šādiem psihes mehānismiem: operācijām, asimilāciju, akomodāciju, līdzsvaru.

Operācijas nozīmē, ka bērniem attīstās spējas domāšanas procesā atgriezties atpakaļ pie iepriekš izdomātā un paredzēt tālāko darbību. (Svence, 1996,33)

Asimilācija nozīmē, ka bērns, uztverot kaut ko no jauna, atmiņā un uztverē nebijušu, to salīdzina ar atmiņā kaut ko esošu, līdzīgu, pielīdzina līdzīgajam vecajam un tad tikai pieņem – asimilē. Piemērs, piegadīgs bērns pirmo reizi redz lidmašīnu, viņš zina, kādi ir putni un ka tie lido. Bērns asimilē jauno informāciju par lidmašīnu, salīdzinot ar putna tēlu. (Svence, 1996, 34)

Okomodācija nozīmē, ka jaunā informācija kādos rādītājos nesaskan ar vecajiem priekšstatiem, ir pretrunā ar vecajām shēmām, neatbilst iepriekš zināmajam. Tad notiek akomodācija. (Svence, 1996, 35) Piemēram, pielīdzinot lidmašīnu putnam, kaut kādas pazīmes nesaskan, tas liecina, ka tas nav putns. Bērns jautā vecākiem, kas tas ir. Uzzinot jaunu jēdzienu notiek jaunu zināšanu, veco priekšstatu nomaiņa ar jauniem.

Pirmskolas vecumā **turpina veidoties „iekšējās uztveres shēmas”**, kad sensorā informācija tiek subjektīvi interpretēta asimilācijas un akomodācijas procesā. Bērns uztveres tēlā redz tieši to, kas ir viņam būtisks. Viņš mācās veidot uztveramo lietu kopsakarības – pazīt lietas un situācijas pēc to būtiskajām pazīmēm. Jo vecāks bērns, jo labāk viņš spēj izdalīt uztveramā priekšmeta informatīvās pazīmes un abstrahēt tās no nebūtiskajām (Lieģeniece, 1995, 15).

Īpaša nozīme šajā periodā ir **redzes uztverei**, jo turpina pilnveidoties krāsu uztvere. Četru gadu vecumā bērns prot nosaukt pamatkrāsas, 5 gadu vecumā – atšķir vienas krāsas nianšes.

Telpas uztveres attīstībā sākumā liela nozīme ir sensoriem priekšstatiem – iespējām aptaustīt kā arī redzēt. Vēlāk – vārdiskajam apzīmējumam (tur, te, tuvu, tālu), priekšmetu tuvuma un tāluma izpratnei, lieluma un virziena izpratnei (guļus, stāvus), telpisko attiecību izpratnei (pa labi, pa kreisi, vidū, aizmugurē) (Svence, 1999, 80).

Pirmskolas vecumā attīstās arī **laika uztvere**, parādību ilguma, ātruma un secības atspoguļojums. Laiks un tā apzīmējošie jēdzieni ir abstrakti un tā dēļ neizprotami tikmēr, kamēr bērns nesavieno vārda abstrakto nozīmi ar uztveres tēlu par kādu noteiktu laika izpausmi. Pamazām bērni iemācās saistīt abstraktos laika apzīmējumus ar reālo izpratni – ko nozīmē „sākumā”, „vēlāk”, ilgi”, u.tml.

Ar uztveres attīstību saistīta arī **uzmanības** nozīme. Bērns uz uztveres objektu koncentrēties tik ilgi, kamēr būs interese. Uzmanību šajā vecumposmā reti kad izraisa iekšējie nosacījumi, tāpēc var apgalvot, ka uzmanība pirmskolas vecumā ir pārsvarā netīša. Taču veidojas pāreja uz tīšo. Parādās iemaņas bērnam pašam kontrolēt savu uzmanību. Četrus, piecus gadus veci bērni uzmanību spēj koncentrēt apmēram 6 – 8 sekundes, sešus līdz septiņus gadus veci – 12 – 20 sekundes.

Pirmskolas vecuma posmā neatsverama loma ir **atmiņai**, jo ar tās palīdzību jaunais tiek saistīts ar jau zināmo. Maņas veido tā saukto sensorās iegaumēšanas fondu. Jo daudzveidīgāki un kvalitatīvāki ir stimuli maņu orgāniem, jo pastiprinātāka ir pāreja no īslaicīgās atmiņas uz ilgstošo. Tas pats attiecināms uz apgūstamās vielas loģisku sakārtojumu un atkārtošanu. Jo vairāk jauno var iesaistīt iepriekšējā pieredzē, jo vieglāk izprast un atcerēties.

Iepriekš minēto labi ilustrē I. Freibergas (Freiberga, Priede, 2007, 7) piemērs. Mazais pirmo reizi saskaras ar kādu apkārtējās pasaules objektu, piemēram, nelielu strautu, kas tek cauri dārzam. Pirmo reizi uztverot to ar redzi, tiek kairināts redzes nervs un saņemtais kairinājums nonāk galvas smadzenēs, un bērna apziņā sāk veidoties kaut kāds tēls. Nākošajā reizē vērojot

strautu, atmiņā rodas iepriekš redzētais un tiek pamanīts vēl kaut kas jauns – kā ūdenī ņirb saules stari, kā ūdens kustas. Ar katru uztveršanas reizi (iesaistot arī dzirdi – ne tikai straute radītās skaņas, bet arī pieaugušā un paša valodā fiksēto un kinētiskās sajūtas) pirmais uztvērumus sāk dalīties, izgaismoties spilgtāk, noskaidroties, un to var jau atsaukt atmiņā, pašu strautu neredzot. Ir izveidojies atmiņu tēls – tēlains priekšstats, ko var pēc vajadzības atsaukt atmiņā un izmantot domāšanas operācijās – analizē, sintēzē, salīdzināšanā, vispārināšanā, klasificēšanā, prata spriedumu veidošanā.

Galvenās iegaumēšanas stratēģijas ir atkārtošana, asociāciju veidošana, klasificēšana, grupēšana pēc pazīmēm, numurēšana. Ja informāciju šajā vecumā neatkārt, tā saglabājas atmiņā apmēram 30 sekundes, protams, ja informācija neizraisa bērnam īpašu emocionālu pārdzīvojumu, kad tā var palikt atmiņā uz ilgāku laiku.

Pirmsskolas vecumā bērna vadošā darbība psihes attīstībā ir rotaļa, tā ir interesanta un aizraujoša darbība, kurā notiek bērna neapzināta gatavošanās dzīvei. Rotaļā bērns vingrinās sarežģītajai saskarsmes darbībai. Atdarinot pieaugušo rīcību un izturēšanos, bērns apgūst sociālo lomu sabiedrībā. Apbrīnojama ir bērnu spēja mainīt sociālās lomas: rotaļā „Tētis un mamma” attēlojot mammu. Tieši ar lomu rotaļu palīdzību bērns piemērojas pieaugušo cilvēku dzīvei. Parasti rotaļu sižeti ir ļoti daudzveidīgi – rotaļas par sadzīves tematiku, rotaļas par darbu, rotaļas par cilvēku savstarpējām attiecībām.

I. Jurgena pētot pirmsskolas bērnu saskarsmi rotaļā, ir novērojusi bērna uzvedības īpatnības.

Kādā eksperimentā bērniem tika dota iespēja izvēlēties pasaku, kurā viņi gribētu piedalīties, tēlojot attiecīgās lomas. Sev piemēroto lomu un darbību katrs bērns varēja izvēlēties pilnīgi patstāvīgi, pēc saviem ieskatiem. Pēc tam bērnus uzaicināja izvēlēties rotaļu ar sadzīvīsku sižetu. Šajā rotaļā bērniem pēc kārtas bija jāattēlo visi ģimenes locekļi. Rotaļeksperiments pierādīja, ka komunikablajiem, impulsīvajiem un nesavaldīgajiem „vitālistiem” nav raksturīga noturīga, emocionāli pozitīva saskarsme. „Egocentrikiem” rotaļās parādās paaugstināts pretenziju līmenis un spilgti izteikta neprasme organizēt ar vienaudžiem kopīgu rotaļu, parādās centieni šajā rotaļā ieņemt vadošo vietu (Jurgena, 2002, 78).

Tātad rotaļā pilnveidojas ne tikai bērna galvenie psihiskie izzināšanas procesi (sajūta, uztvere, atmiņa, domāšana un iztēle), bet rotaļa veido arī bērna jūtas, sava dzimuma pašapziņu un vingrina bērnus sarežģītajai saskarsmes darbībai.

Bērna mācīšanas un audzināšanas procesa attīstība ir **atkarīga no bērna emocijām un jūtām**. Svarīgi, kā bērns izturas pret sevi, pret pieaugušajiem un vienaudžiem, kā bērns pārdzīvo savas veiksmes un neveiksmes. Pirmsskolas vecuma bērniem ir emocionāli neapvaldīts raksturs nekā periodā pirms un pēc tā. Šajā periodā ir raksturīgas ambivalentas jūtu izpausmes – vienlaicīgi bērni var dusmoties un būt līdzjūtīgi, zaudēt paškontroli un palīdzēt kādam. Bērns var izjust vainas apziņu un meklēt sev attaisnojumu. Šajā vecumā bieži veidojas konflikts starp „es gribu” un „tā vajag.” Šo konfliktu saistām ar emocionālo decentralizāciju, kad arvien pieaugošā bērna socializācijas pakāpe spiež atteikties no dabiskā egoisma un biežāk rēķināties ar citiem, ar „sociālo pasūtījumu”. Tāpēc psiholoģijā runā arī par problemātisku uzvedību, kas saistīta ar „grūti audzināmo bērnu” tēmu, agresijas tēmu vai „atkāpēm no normas emocionālajā attīstībā” (Prindule, 1983, 13).

Pēdējā laikā Latvijā, tāpat kā daudzās citās valstīs, aktuāla kļūst problēma par masu mediju negatīvo ietekmi uz bērnu, uz personības attīstību. Īpaši tas attiecas uz filmām, kurās tiek rādīta vardarbība.

Sociāli emocionālā attīstība tiek panākta, risinot strīdus un nesaskaņas, izsakot jūtas, apvaldot impulsus, rūpējoties un cienot citus, uzņemoties iniciatīvu un sekojot citiem, daloties ar pārējiem, rūpējoties par materiāliem un strādājot kopā.

Pašvērtējums un citu dotā vērtējuma izpratne sāk izpausties ap 3 – 4 gadiem, kad attīstās spējas sevi salīdzināt ar citiem. Līdz 6 gadiem bērns sevi galvenokārt raksturo pēc ārējām pazīmēm, bet no 7 gadiem jau sāk sevī meklēt vispārīgas sakarības, parādās pašanalīzes pazīmes.

Pirmsskolas vecumā **runas attīstība** sekmē un ievērojami izmaina bērna attiecības ar apkārtējiem bērniem un pieaugušajiem.

Šajā vecumposmā:

- papildinās bērna vārdu krājums,
- turpinās vārda sastāva izpēte,
- veidojas skaņu tīrruna un skaņu diferencēšana,
- pilnveidojas stāstītprasme,
- veidojas valodas sistēma un gramatiski pareiza runa,
- paplašinās valodas lietojums, iepazīstoties bērnam izprotamā veidā ar folkloru, tās varoņiem, ar darba tikumu, mātes mīlestību, savstarpējo attiecību skaistumu un latviskās dzīves tradīcijām. (Golubina, 2007, 120)

Bērna runa **pirmsskolas vecumā attīstās no egocentriskās uz dialoga, konteksta runu:** bērns mācās izprast cita cilvēka domas un runas iekšējo loģiku. **Attīstās arī iekšējā runa.** Tās attīstība norit vairākos posmos:

- 1) sākumā bērns sāk koncentrēt uzmanību uz runas priekšmetu, fiksē runā darbības pazīmes vai rezultātu;
- 2) pēc tam pāriet uz plānošanu, plāno, ko darīs un kā darīs;
- 3) vēlāk egocentrisko runu aizvieto iekšējā runa (Svence, 1999, 86).

Piecu gadu vecumā lielākā daļa bērnu iemācās runāt fonētiski pareizi, intonatīvi izteiksmīgi atbilstoši gramatikas un sintakses normām. Tas nodrošina labāku sadarbību. Bērna darbību sāk kontrolēt apziņa, pieaug kustību spēks, kļūst saskaņotāka rīcība un labākas sadarbšanās spējas ar citiem. Bērns spēj sniegt adaptētu informāciju un iekšējo runu izmanto savas darbības plānošanai.

Sešu, septiņu gadu vecumā attīstīts bērns runā gramatiski pareizi un skaidri. Prot izteikt savas domas un vēlmes, pastāstīt par redzēto vai dzirdēto.

Runas attīstība nodrošina rakstības apguvi, jo palīdz apgūt un izprast fonēmu un morfēmu (skaņu, burtu, zilbju) saskaņu, ritmu, simboliskās nozīmes.

Kā diplomdarba autore uzskatu, ka bērnu runas attīstība lielā mērā ir atkarīga no redzes, dzirdes un kustību sajūtas, kas piedalās runas produkcijā, jo runas centrs atrodas saistībā ne tikai ar augšējo, bet arī apakšējo ekstremitāšu centriem, tādēļ roku un kāju pareizi un metodiski vingrinājumi labvēlīgi ietekmē bērnu runu kopumā un palīdz tās traucējumu labošanā.

2.2. Skaņu izrunas īpatnības bērnu runā, to rašanās cēloņi

Skaņu izruna bērniem attīstās pakāpeniski. Pirmskolas vecuma sākuma periodā bērna runas aparāts ir pilnīgi izveidojies. Bērni pirmskolas vecumā bieži neizrunā visas skaņas. Īpaši svarīga ir tīra un skaidra skaņu izruna, jo pareizi dzirdēts un izrunāts vārds ir lasītmācīšanas un rakstītmācīšanas pamats.

Trīs līdz četrus gadu vecumā pirmsskolēns bieži runā nepareizi: šņākuļo, runā caur degunu, svepst. Šādi runas skaņu izkropļojumi ne tikai dara to neglītu un nesaprotamu citiem. Nostiprinoties šiem trūkumiem vēlāk kļūst par nopietnu šķērslī, kad jaunāko klašu skolēnam jāapgūst pareizrakstība. Bērni raksta tā, kā izrunā: „paleizi” (pareizi) vai „klūze” (krūze).

Vairums bērnu valodas skaņu izrunā normu sasniedz 4 – 5 gadu vecumā. Jau piecos gados, bērnam būtu jāspēj pareizi artikulēt visas skaņas, intuitīvi pārzināt valodas fonētisko, morfoloģisko un sintaktisko struktūru. Bērnam būtu jāprot salikt vārdus teikumā atbilstoši valodas sintakses likumiem. Šajā vecumā ir pietiekoši attīstīta leksika, lai varētu veidot uzturēt skaidru komunikāciju gan ar pieaugušajiem gan arī ar vienaudžiem.

Ja šāda pakāpe līdz pieciem gadiem nav sasniegta, tad ir pamats bažīties, ka ar bērna attīstību kaut kas nav kārtībā, vai nu bērnam ir kādi dzirdes vai runas orgānu defekti, vai arī neattīstītā runa atspoguļo kādus robus viņa psihē (Rūķe - Draviņa, 1992, 410).

D. Okolovska (1997, 4) savā grāmatā „Vārdu pa vārdam” raksta, ka, lai bērns pareizi izrunātu skaņu, nepieciešama tās saklausīšana un atšķiršana no citām skaņām. Valodas skaņu diferencēšanas spējas bērnam veidojas pakāpeniski, paralēli runas pilnveides procesam. Fonemātiskās uztveres attīstīšanas uzdevumi ir veicami ne tikai logopēdam, bet arī vecākiem un pedagogiem visā pirmsskolas un sākumskolas posmā. Fonemātiskās uztveres attīstīšanā ievērojams pakāpenības princips, pārejot no vieglākā uz grūtāko. Sākumā izmantojamas apkārtņē dzirdamās skaņas, liekot tās bērniem atdarināt. Neskaidra skaņu izruna aizkavē bērna valodas attīstību, bet runa ir cieši saistīta ar izziņas darbības procesiem. Tātad tiek bremzēta arī bērna domāšana.

I. Miltiņa (2005, 49) novirzes skaņu izrunā skaidro šādi: **Skaņu izrunas traucējums ir ilgstoša, noturīga, literārās valodas normai neatbilstoša skaņu izruna, ko izraisa specifiski faktori un ko pilnīgi vai daļēji novērš koriģējoši attīstošā logopēdiskā darba procesā.**

Skaņu izrunas traucējums izpaužas kā:

- 1) vienas vai vairāku skaņu neizrunāšanā (piemēram, - īga, - apa);
- 2) skaņu kropļota izruna – piemēram, kā starpzobu, piezobu izruna;
- 3) vienas vai vairāku skaņu aizstāšana ar citām skaņām (piemēram, saule – taule, riepā – liepa, viepa) (Baumane, Ķeire, 1994)

I.Miltiņa (2008, 65) min vairākus gan bioloģiskos, gan sociālos cēloņus, kas veicina skaņu izrunas traucējumus:

- fiziskās (bioloģiskās) dzirdes pazemināšanās;
- artikulācijas aparāta uzbūves anatomiski defekti;
- artikulācijas aparāta ierobežota funkcionēšana (neirodinamisko procesu funkcionāli traucējumi);

- fonemātiskās uztveres mazattīstība;
- uzmanības nepietiekama pievēršana bērna runas novirzēm no normas;
- nepareizs pieaugušā paraugs;
- lietu vide;
- daudzvalodība ģimenē.

Ja bērnam ir **pavājināta dzirde**, rodas skaņu diferencēšanas grūtības (balsīgo – nebalsīgo līdzskaņu jaukšana, svelpēnu un šņāceņu savstarpējā aizstāšana u.c.). Bērnam ir grūtības pēc dzirdes diferencēt skaņas, kuras ir tuvas pēc akustiskām vai artikulācijas pazīmēm. Šim izrunas traucējumam piemīt fonemātisks raksturs, kas vēlā rakstu valodā visbiežāk izpaužas īso – garo, balsīgo – nebalsīgo līdzskaņu jaukšanā, aizstāšanā. Pat neizteikts dzirdes traucējums ietekmē bērna runas attīstību veselumā. I. Miltiņa (2005, 50) skaidro, ka fiziskās dzirdes traucējums sekmē runas dzirdes analizatora funkcionālo mazspēju, kas savukārt sekundāri kavē runas kustību analizatoru darbību. Šis skaidrojums ir ņemams vērā, analizējot skaņu izrunas daudzveidīgos traucējumus bērna runā pirmsskolas vecumā (iespējama minimāla vājdzirdība).

R. J. Levina (1968, 33 – 34) ir aprakstījusi metodiku, kā logopēds pats var pārbaudīt bērna dzirdes stāvokli. Fizisko dzirdi pārbauda ar čukstus runu, kā bērns to uztver. Bērnam čukst vārdus vai frāzes dažādos attālumos – 5 – 0,5 m no auss gliemežnīcas. Vārdus izsaka dažādā skaļumā – skaļi, sarunu valodā, čukstus. Ja bērna dzirde ir normāla, bērns dzirdēs un atkārtos frāzes čukstus runā 6 – 7 m attālumā no auss.

Artikulācijas aparāta anatomiskie defekti veidojas pirmajos trīs grūtniecības mēnešos, kad attīstās augļa sejas skeleta daļas. Taču var pastāvēt arī iegūts artikulācijas aparāta bojājums (traumas, apdegumi, īkšķa zīšanas sekas u. c.), kas rada skaņu izrunas traucējumus.

Artikulācijas aparāta anatomiskos defektus veido:

Zobu un žokļu uzbūves defekti. Zobi var būt reti, izvietoti ārpus žokļa, deformēti vai vispār trūkt, var būt plata sprauga starp augšējiem priekšzobiem. Tāpēc rodas svelpjoša pieskaņa priekšējiem mēleņiem S, Z, C, DZ. Žokļu uzbūves defektu dēļ rodas nepareizs sakodiens. Var veidoties dziļais sakodiens, kad augšējie priekšzobi dziļi pārsedz apakšējos, tādēļ ir daļēji ierobežotas apakšžokļa kustības. Grūtības izrunāt skanas R un L. Vaļējais priekšējais sakodiens – sakļaujoties dzerokļiem, starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem paliek sprauga. Mēles galam nav atbalsta un tas izslīd starp zobiem. Tāpēc ir nepareiza priekšējo mēleņu izruna – T, D,

S, Z, C, DZ, L, Š, Ž, Č, DŽ. Vaļējais sānu sakodiens, kad ir sakļauti priekšzobi, bet vienā vai abos sānos starp zobu rindām paliek sprauga.

Mēles defekti. Mēle var būt gan izteikti liela, gan izteikti maza. Gara un šaura mēle traucē priekšējo mēleņu T, D, N, R, izrunu. Cieša mēles saitīte neļauj pacelties mēles galam pie cietajām aukslējām, tādēļ grūtības rodas skaņu R, L artikulācijā.

Aukslēju anomālijas. Augstas cietās aukslējas traucē priekšējo mēleņu, it īpaši skaņas R izrunu. Mīksto un cieto aukslēju šķeltnu gadījumā rodas nazāla skaņu izruna.

Lūpu defekti. Tās var būt izteikti biezas, plānas; augšlūpa maza, saīsināta, bet apakšlūpa – liela, atkārusies. Ja bērnam ir lūpu šķeltnes, tās neļauj pilnībā lūpām slēgties. Visos gadījumos ir traucēta lūpeņu izruna.

Artikulācija aparāta anatomisko defektu dēļ skaņas izrunā tiek kropļotas, bet tās netiek aizstātas. Bērns skaņas diferencē pēc dzirdes, cenšas tās izrunāt, taču artikulācijas aparāta defekta dēļ izruna neatbilst valodas normai. Sekundāri veidojas skaņu diferencēšanas grūtības, jo bērns ar laiku vairs nespēj pēc dzirdes atšķirt skaņas kropļotu izrunu no pareizā skanējuma.

Artikulācijas aparāta ierobežota funkcionēšana visbiežāk saistīta ar bērna fizisko novājinātību, ko izraisa dažādas somatiskas un infekciju slimības, it īpaši pirmajā dzīves gadā un agrā bērnībā (meningīts, encefalīti, citas slimības smagā formā ar komplikācijām), traumām (sevišķi galvas), ja tās ir bijušas līdz divu gadu vecumam. Tas saistīts ar runas attīstības sākuma posmu. Koriģējoši attīstošā vide un speciālistu palīdzība novērš artikulācijas kustību nepilnības.

Skaņu izrunas grūtības rodas, ja ir **traucēta fonemātiskā uztver**, jo tā pilnveidojas līdztekus bērna runas attīstībai. I. Miltiņa (2005, 51) skaidro, ka fonemātiskās uztveres traucējumu gadījumā ir grūti izprast ne tikai bērna teikto, bet nepareizā izruna dezorganizē bērna vārdu krājumu, kavē fonemātisko priekšstatu un fonemātiskās uztveres veidošanos, kas savukārt ir pamatnosacījums lasīt – rakstīt prasmju apguvei.

A. V. Jastrebova un T. V. Bessonova (1998, 18) raksta, ka pārbaudot fonemātisko uztveri, jau precīzāk var noteikt vai skaņu izrunas traucējums ir izolēts traucējums vai ietilpst sarežģītāka traucējuma – nepietiekami attīstītas fonemātiskās uztveres struktūrā kā tās komponents.

Bērna runas attīstībā svarīga nozīme ir **valodas apguves videi**. Pirmais runas vides veidotājs ir māte. Vecāku vai aprūpētāju nepareiza skaņu izruna, veido bērnam neatbilstošu runas atdarināšanas paraugu. Bērna valodas skaņu pareizizrunu ietekmēs arī pieaugušo „pielāgošanās” bērna runai, kā arī daudzvalodība ģimenē. Pēc divu gadu vecuma bērns veido pats savus vārdus,

piemēram, televizoru sauc par telikoru. Tas vecākiem ir interesanti un jautri, taču šādu bērna runāšanu nevajadzētu veicināt un pārņemt savā runā. Ja arī vecāki sāk runāt bērna valodā, mazais nedzird pareizu vārdu skanējumu un viņa runā ilgāk saglabājas nepareizās formas. Zinošs un gudrs aprūpētājs neatdarinās „bērna šļupstus”, bet precīzi un skaidri izrunās bērna nepareizi teikto, tā nodrošinot neuzspiesti un pakāpeniski skaņas nepareizās izrunas novēršanu. Līdztekus vārda uztverei un jēdzieniskai izpratnei ļoti svarīga ir pareiza un skaidra skaņu izruna, kas nodrošina ne tikai vārda akustisko ietērpumu, bet vienlaicīgi veic vārdu nozīmju precīzu diferencēšanu.

Jāatzīmē, ka būtiski ir arī tas, cik daudz un kā ģimenē sarunājas, kā notiek sazināšanās ar bērnu. Ja mājās kā fona troksnis nemitīgi skan radio un televizors, tas neveicina valodas attīstību, jo bērnam ar šīm „kastītēm” nav iespējama saruna. Bērnam nepieciešams, lai ar viņu sarunājas kāds cilvēks. Darba autore uzskata, ka arī straujais dzīves temps un pārāk augstas prasības vienam pret otru (arī bērnu) ietekmē bērna runu / valodu. Ir bērni, kuri objektīvu iemeslu dēļ nespēj iekļauties straujā dzīves ritmā. Bet valodu, pareizu runu nevar iemācīties ātri – tā veidojas ilgā procesā, turklāt valodu un runu cilvēks apgūst visu mūžu.

Grūtības skaņu izrunā ir saistāmas gan ar konkrētas skaņas artikulācijas sarežģītību, gan tās uztveramības un skanējuma īpatnībām. Viens no pamatuzdevumiem runas veicināšanā ir pareizas skaņu izrunas veidošana. Skaņa ir pati mazākā runas vienība. Tā izpilda divas funkcijas: runas aizvadīšanu līdz dzirdes uztverei un atsevišķu runas vienību (skaņu, vārdu, teikumu) uztveršanu un izdalīšanu.

Logopēdam vispirms jānoskaidro, kuras skaņas bērns izrunā nepareizi. Šai nolūkā lūdz bērnam nosaukt albūmos ietvertos attēlus, pateikt dzejoli, pastāstīt pasaku vai stāstiņu. Uzmanīgi ieklausoties bērna runā, logopēds atzīmē tās skaņas, kuras mazais izrunā nepareizi.

Runas traucējumu korekcijas gaitā jāievēro bērna psihiskā attīstība, artikulācijas aparāta uzbūve un darbība.

I.Miltiņ (2005, 75) skaņu pareizas izrunas veidošanā izdala vairākus darba posmus:

1. Sagatavošanas posms.

Šajā posmā sagatavo runas dzirdes un runas kustību analizatorus skaņas pareizai uztverei un izrunai.

Logopēds aktivizē:

- bērna dzirdes uzmanību, fonemātisko uztveri.
- mēģina novērst artikulācijas kustību pamatus, kas ir nepieciešami konkrētas skaņas pareizai izrunai;
- pievērš uzmanību pirkstu sīkās muskulatūras trenēšanai.

2. Skaņas pareizas izrunas mācīšana.

Šajā posmā bērnam iemāca konkrētas skaņas pareizu artikulāciju un valodas normai atbilstošu skanējumu. Katrai skaņai logopēds dod atbilstošu simbolu: piemēram, skaņas V skanējuma simbols – attēls – sniegputeņa virpulis, kura auri līdzinās skaņas V skanējumam. Saklausot skaņu V logopēda nosaukto skaņu starpā, bērns ceļ kartīti ar sniegputeņa attēlu.

Skaņas pareizas izrunas mācīšanu ir iespējams veikt ar dažādiem paņēmieniem (I. Miltiņa, 2005, 76 – 77), kā, piemēram, ar **skaņas atdarināšanu**. Šo paņēmieni vislabāk var pielietot mācot šņāceņus, svelpeņus. Savukārt mācot pakaļējos mēleņus nereti pielieto **mehānisko paņēmieni**. Tas saistīts ar mehānisku iedarbību uz runas orgāniem, lietojot lāpstiņu, zondes vai nomazgātu pirkstu. Skaņas izrunu var mācīt arī no **citām pareizi izrunātām skaņām**. Logopēds var arī apvienot dažādus paņēmienus skaņas izrunas mācīšanā, to sauc par **jaukto paņēmieni**. Vadošā loma skaņas izrunas pareizā apguvē šajā gadījumā ir atdarināšanai un logopēda skaidrojumam.

Skaņu izrunas korekcijas darbā var izdalīt vairākus uzdevumus (Skolotājs, 2009, 80) :

1. **Artikulācijas aparāta attīstīšana.** Runas skaņas veidojas mutes dobumā, kuras forma un apmēri ir atkarīgi no lūpu, mēles, apakšžokļa, mīksto aukslēju, zobu stāvokļa. Dažādi traucējumi artikulācijas aparāta uzbūvē rada nepareizu skaņu izrunu. Ja bērnam ir nepilnības artikulācijas aparāta kustīgumā, runa veidojas neskaidra, ar nepareizu skaņu izrunu. Pareizas skaņu izrunas veidošanā ietilpst artikulācijas aparāta kustību pilnveidošana. Tādēļ logopēds bērnam palīdz attīstīt:
 - mēles kustīgumu (šeit izmantojami dažādi ātrrunas vingrinājumi u. c.);
 - lūpu kustīgums (paslēp lūpiņas, izveido taurīti u. c.);
 - prasmi noturēt apakšžokli noteiktā stāvoklī.
2. **Pareizas skaņu izrunas veidošana.** Pareizas skaņu izrunas veidošana cieši saistīta ar bērna runas aparāta kustību koordinācijas attīstību, tādēļ pareizas skaņu izrunas veidošanā ietilpst artikulācijas aparāta kustību pilnveidošana. Tālāk seko darbs pie skaidras un

precīzas to līdzskaņu un patskaņu izrunas, kurus bērni ir jau apguvuši, pēc tam pie līdzskaņu izrunas, kuri padodas ar grūtībām.

3. **Runas tempa un balss stipruma regulēšana.** Runas tempa un citām balss īpašībām ir jābūt pietiekoši elastīgām, lai attēlotu dažādus jūtu stāvokļus. Cilvēkam jāprot runāt čukstus, skaļi, lēni, ātri utt. Tāpēc svarīgi bērnam mācīt runāt nesteidzoties, apstāties frāzes beigās, runāt ritmiski, ar attiecīgu intonāciju. Sākot ar vecāko pirmsskolas grupu, šie uzdevumi kļūst sarežģītāki. Logopēds māca balss īpašības izmantot ne tikai ikdienas runā, bet arī cita domas, autora teksta atveidošanā. Šim nolūkam izmanto īpašus vingrinājumus, attīstot bērnu balss lokanību – mācot runāt skaļi un klusu, lēni un ātri, augstā un zemā tonī.
4. **Izteiksmīgas runas veidošana.** Bērniem izšķir dabisko izteiksmīgumu ikdienas runā un tīšo apzināto izteiksmīgumu, atveidojot iepriekš apdomātu tekstu (pašu bērnu veidotie teikumi un stāstiņi, atstāstīšana, dzejoļu runāšana no galvas). Lai veiksmīgi veidotos izteiksmīga runa, bērniem ir jāpiedāvā dažādi tīrrunas vingrinājumi (le – le man ir jauna lelle) un ātrunas teicieni (jūras krupim grāvī grūti, zemes krupim jūrā grūti). Tāpat bērniem tiek mācīts ieklausīties citu izteiksmīgā runā, analizēt dažādas izteiksmīgās runas īpatnības.
5. **Runas dzirdes un runas elpošana.** Bērnam attīstoties, pamazām attīstās viņa dzirdes uzmanība, runas skaņu un trokšņu uztvere. Runas dzirdes galvenie komponenti attīstās nevienmērīgi. Labi attīstīta runas dzirde nodrošina dzimtās valodas skaņu precīzu izrunu, ļauj precīzi regulēt balss stiprumu, runāt mērenā tempā, izteiksmīgi. Runas dzirdes attīstīšana ir virzīta uz to, lai bērniem izstrādātos māka uztvert dažādās runas skanējuma nianses: skaņu izrunas pareizību, precizitāti, vārdu skaidru izrunu, balss paaugstināšanu un pazemināšanu, runas tempa paātrināšanu un palēlināšanu, tembrālo nokrāsu.

Vispirms ar bērniem strādā pie dziļās ieelpas un izelpas, jo dziļā elpa paplašina plaušu tilpumu. Var novietot uz galda statīvu, kurā diegā iekārti dažāda smaguma priekšmeti. Bērnam ar garu ieelpu un izelpu jāmēģina izkustināt atsvariņus.

6. **Literāri pareizas valodas veidošana.** Šajā uzdevumā ietilpst gan bērnu valodas fonētiskās puses pilnveidošana, gan atsevišķu vārdu un vārdu grupu, kā arī gramatisko formu pareiza izruna. Diplomdarba autore uzskata, ka pirmsskolās ir jārada labvēlīgi apstākļi literāri pareizas valodas apgūšanai, aktīvi jāizskauž no bērnu runas neliterāri

vārdi, jo vieglāk ir bērnbā veidot literāri pareizu runu nekā labot šādas kļūdas pieaugušam cilvēkam.

Skaņu izrunas vingrinājumus bērni veic ne tikai logopēdiskajās nodarbībās, bet tie ir veicami arī citās nodarbībās. Tā piemēram, diplomdarba autore uzskata, ka liela nozīme bērnu skaņu kultūras attīstībā ir muzikālās audzināšanas nodarbībām, jo atsevišķi muzikālo nodarbību uzdevumi un skaņu izrunas kultūras attīstīšanas uzdevumi sakrīt. Piemēram, balss stipruma regulēšana, runas tempa un ritma attīstīšana, elpošanas vingrināšana, skaidras dikcijas veidošana.

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem piemīt vāja vārdu krājuma uztvere, kas ir iemesls tam kāpēc viņi nevar brīvi izpausties. Vārdu krājuma veicināšanas rotaļas ir viena no logopēdijas rekomendētajām spēlēm bērniem.

Secinājumi. Pirmsskolas vecumā nostiprinās smadzeņu šūnas, visas ietekmes, stimuli tiek uzņemti bez atlases, tāpēc to ietekme uz smadzeņu centriem un uz visu centrālo nervu sistēmu kopumā ir spēcīgāka pēc tam, kad smadzeņu šūnas jau ir attīstījušās. Tas ko bērns uztver 1 – 7 gados, paliek „ierakstīts” smadzenēs uz visu mūžu.

Būtiskākais bērna fiziskajā attīstībā ir ekstremitāšu un koordinācijas attīstība, pilnveidojas sīkā pirkstu muskulatūra, saskaņojas acu un roku kustības.

Kognitīvās attīstības kritēriji ir domāšanas operāciju (salīdzināšana, pretstatīšana, analīze, sintēze), atmiņas procesu (iegaumēšana, reproducēšana), uztveres (laika, telpas, virzienu, formu, krāsu), iztēles attīstība (iemaņas veidot, asociācijas uz līdzības pamata), runas (no egocentriskās uz dialoga runu), uzmanības (no netīšās uz tīšo attīstība).

Dzimtās valodas un runas attīstību var noteikt pēc tīras un skaidras skaņu artikulācijas, tempa, skaļuma, izteiksmīguma un gramatisku formu pareizas lietošanas.

Bērna skaņu artikulācijas pareiza veidošana ir cieši saistīta ar runas aparāta kustību koordinācijas attīstību. Sakarā ar to, veicot bērna skaņu artikulācijas veidošanu, īpaša uzmanība paralēli pievēršama arī runas aparāta koordinācijai.

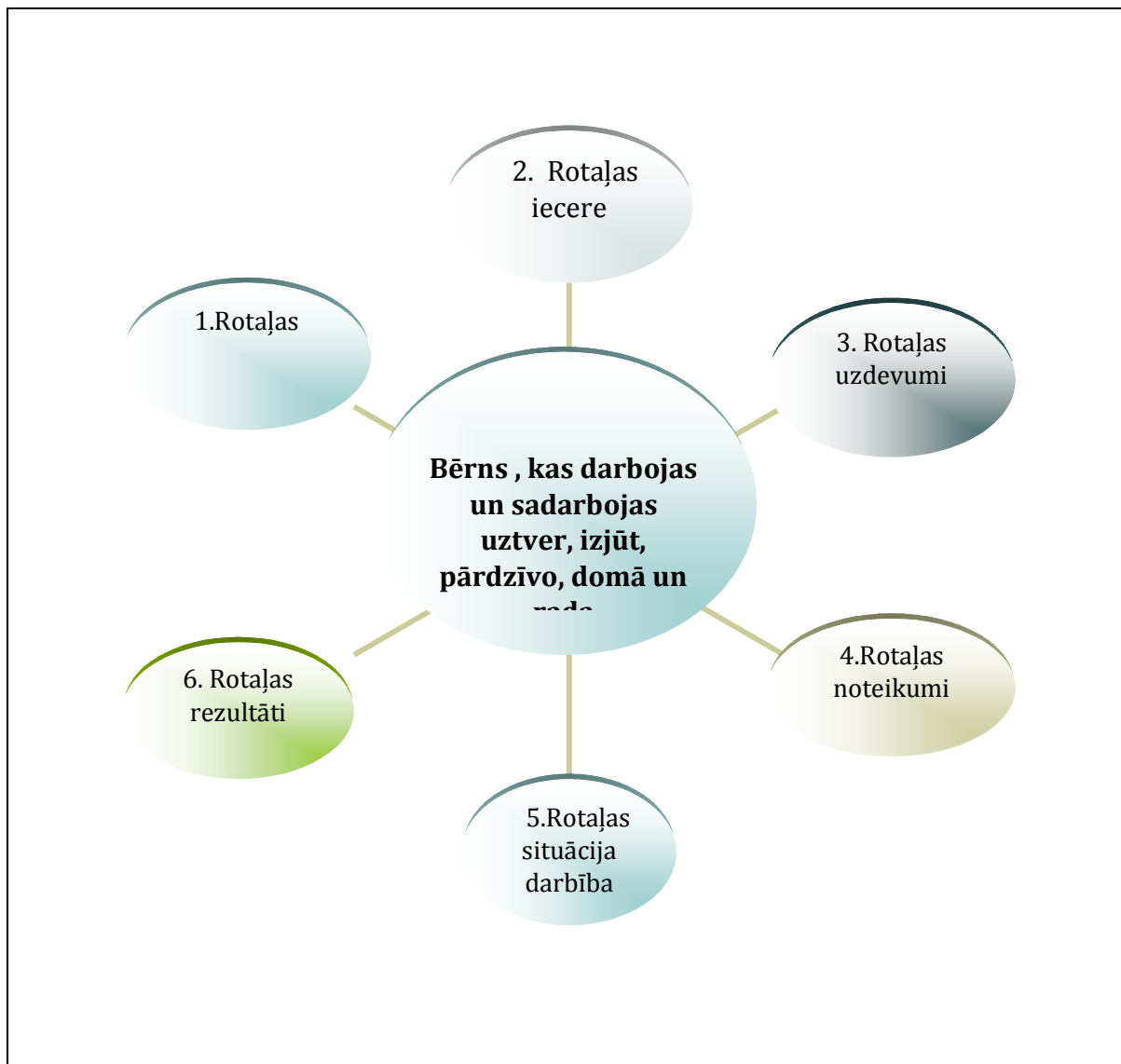
3. VALODAS ROTAĻAS – KOREKCIJAS LĪDZEKLIS VĀRDU KRĀJUMA PILNVEIDEI UN PAPLAŠINĀŠANAI SKAŅU AUTOMATIZĒŠANAS PROCESĀ

Pirmskolas posmā ir nepieciešams pamats – pilnvērtīga runas un valodas attīstība. Svarīgākais priekšnoteikums sekmīgai runas un valodas apguvei ir emocionāla gaisotne – pozitīva saskarsme ar pieaugušo un citiem bērniem, pieaugušā vēlme kontaktēties ar bērnu. No tā, kā pieaugušais atbildēs uz bērna jautājumiem, ir atkarīga bērna vēlēšanās vai nevēlēšanās izzināt. Tādēļ arī šajā vecumā bērna valoda ir pilnveidojama, izmantojot runāšanu, klausīšanos, atbildēšanu uz jautājumiem, jautāšanu, rotaļas valodas attīstīšanai.

Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā (2000, 150) rotaļa raksturota kā interesanta, izklaidējoša rakstura nodarbība grupā laika īsināšanai, atpūtai, redzesloka paplašināšanai, pozitīvu attiecību veidošanai vai kādam noteiktam mācību mērķim; **svaŗiga mācīšanās darbība bērniem pirmsskolas un jaunākajā skolas vecumā**, bērņības būtiska sastāvdaļa, **bērņa attīstības un audzināšanas pamatveids**. Ar rotaļām bērņi vispusīgi izkopj un pilnveido savus fiziskos un garīgos dotumus un dotības. Tā ir viena no netiešo pedagoģisko prasību izpausmes formām. Jūtu, domāšanas un jaunrades skola.

„Rotaļa ir pirmsskolas vecuma bērņņu dzīvesveids. Rotaļā viņš rada savu domu, jūtu un izjūtu pasauli – viņš domā, sacer, salīdzina, runā, izdomā, izpildot lomu, priecājas, skumst, smejas un dusmojas. Viņš rotaļā mācās, strādā, vēro, zīmē, eksperimentē, gatavo rotaļlietas. Rotaļa viņu nodarbina.” (Dzintere, Stangaine 2007, 5). Diplomdarba autore piekrīt šiem apgalvojumiem, jo rotaļa pirmsskolā ir bērņa audzināšanas un attīstīšanas līdzeklis, tajā bērņš izzina sevi un apkārtējo pasauli, mācās novērtēt savas vājās un stiprās puses. Rotaļu pasaulē bērņš ir brīvs un neatkarīgs, tādēļ tai ir plašas funkcijas, kas aptver gan intelektuālo, gan garīgo, gan emocionālo sfēru. Rotaļu darbība nodrošina apstākļus bērņa attīstībai kopumā un ir ārkārtīgi svarīgs bērņa pašapziņas veidošanās mehānisms. Rotaļa ir bērņa vissvarīgākā, universālā sfēra, kurā notiek milzīgi „pats” procesi, pašiedvesma, paškontrolē, pašnoteikšanās un pašizpausmes. Bieži pieaugušie, vērodami bērņņu rotaļā, uzdod jautājumu: „Kādēļ mazais reizēm ar prieku iesaistās rotaļā, bet reizēm atsakās no tās? Kādēļ reizēm viņš ir aktīvs, darbīgs, reizēm – pasīvs?” Bērņņu aktivitāti nosaka rotaļas struktūra – uzdevumi, iecere, noteikumi, darbības. Kā redzams

iemesli ir vairāki. Ne katru reizi pedagogi, vecāki orientējas rotaļas saturā, bieži vien neprot to piemērot konkrētam bērnam. Tādēļ diplomdarba autore iesaka skatīt rotaļu struktūru.

3.1. attēls Rotaļas struktūra (Dzintere, Stangaine, 2007, 33)

Rotaļas **uzdevumi** ir rotaļas kodols, kam, kā redzams attēlā, ir pakļauta rotaļas iecere, darbība un noteikumi. Uzdevumam atbilst rezultāts, proti, ko bērns iemācījies rotaļā.

Uzdevumos parasti ietverti divējādi aspekti: izziņas aspekts, apgūstot dažādus darbības paņēmienus, zināšanas, prasmes un audzināšanas aspekts – bērnu sadarbības, saskarsmes paņēmieni apguve.

Rotaļas **iecere** veido rotaļas situāciju, kurā pieaugušais ievēd bērnu un kuru viņš pieņem (vai arī nepieņem) kā savu. Bērns pieņem ja tās iecere ir saistīta ar bērna vajadzībām, viņa pieredzi, spējām, viņa Es atzīšanu. Mazais, saistošas rotaļas ieceres aizrauts, nejut, ka viņš mācās un pārvar grūtības, īsteno savu ieceri.

Rotaļas iecere realizējas tās darbībā, ko iesaka bērnam, lai viņš īstenotu noteiktu uzdevumu. Ja šīs darbības bērns izpilda ar prieku viņš netieši, pats par to nemaz nedomājot, mācās. Darbību grūtuma pakāpes ir jāpieskaņo bērna vecumam, viņa attīstības līmenim.

Savukārt rotaļas **noteikumi** nosaka, kas bērnam jā dara, lai sasniegtu mērķi. Tie palīdz viņam apzināties rotaļas ieceri, izpildīt rotaļas darbību, kontrolēt to. Jo stingrāki ir rotaļas noteikumi, jo rotaļa aizraujošāka. Noteikumi jāpasaka skaidri, precīzi. Rotaļas sākumā tiek ievērots, kā bērni apguvuši noteikumus. Rotaļu noteikumu paskaidrošana katrā vecuma grupā ir dažāda. Jaunākajās grupās noteikumi tiek pateikti rotaļas gaitā, vidējā grupā noteikumi parasti ir tikai daži, bērniem saprotami, tie tiek pateikti pirms rotaļas. Vecākajā grupā to ir vairāk un tie ir sarežģītāki nekā vidējā grupā.

Rezultāts ir izvirzītā rotaļas uzdevuma īstenošana. Bērnam rezultāts parasti saistās ar prieku, ar uzvaru rotaļā, dažreiz arī ar iegūto balvu. Rezultāts var būt arī pretējs – bērna pārdzīvojumi, asaras un nevēlēšanās vairs iet spēlēt. Par rezultātu liecina arī apmierinājums par piedalīšanos, vēlēšanās atkārtoti to spēlēt.

Katrā rotaļā ir visi minētie struktūras elementi, kas ietver sevī objektīvus apstākļus bērna attīstībai.

Daudzos pētījumos ir atklāta rotaļas lielā nozīme bērna izziņas procesu attīstībā. Ir pierādīts, ka rotaļā bērns vieglāk iegaumē. Tas ir saistīts ar bērna pieņemamo motīvu izvirzīšanu. Ja, piemēram, bērnam dod uzdevumu iegaumēt 10 jaunus vārdus mācību un sižetiskās lomu rotaļas apstākļos, tad lielākus rezultātus viņš gūs rotaļā.

Valodas attīstību, vārdu krājuma paplašināšanu un nostiprināšanu, skaņu pareizu apgušanu, kā arī orientēšanos apkārtne veiksmīgi var panākt ar valodas rotaļu palīdzību. Terminu, valodas rotaļas, lieto tādi autori kā M. Laiviņa (1992), D. Okolovska (1997), V. Dubure. Valodas rotaļās bērni mācās domāt par lietām, kuras viņi attiecīgā laika posmā neredz, mācās izmantot rotaļā agrāk iepazīto priekšmetu, parādību nosaukumus.

Valodas rotaļās galvenais vārdu krājuma paplašināšanas avots ir apkārtne tās plašākajā izpratnē, daiļliteratūra, didaktiskie vingrinājumi, kā arī īpaši radītas runas situācijas. Piemēram,

sinonīmu un antonīmu aktivizēšanu nodrošina tādas rotaļas kā „Pasaki pretējo!”, „Pasaki citādi!”, „Nosauc priekšmetu un tā īpašības!”, „Kā vēl var pateikt?”, „Uz kuru attēlu attiecas šie vārdi?” u.c.

Valodas rotaļa – tā ir rotaļāšanās ar vārdiem, jēdzieniem, skaņām, zilbēm, dzejas rindām, nozīmēm, tēlainību, pantu formām (skaitāmpantiņ, „mēles mežģi”, dzejoļi – mīklas, dzejoļi – rēbusi, limeriki u.c.). Tā ir atkārtošana, variēšana, pārfrāzēšana, uzskaitījumu, vārdu, jēdzienu, tēlu blīvējumi, atskaņas, negaidīta vārda savienošana vai sadalīšana (Stikāne, 2005, 49).

Valodas rotaļās darbs veicams četros virzienos:

- skaņu izrunas kultūras veidošana,
- vārdu krājuma paplašināšana un aktivizēšana,
- gramatiski pareizas runas veidošana,
- stāstītmācīšanas.

Šie uzdevumi realizējami ar valodas rotaļu palīdzību, radot konkrētas runas situācijas. Rotaļai jānorit emocionālā pacēlumā, veicinot bērnu runas aktivitāti. Runas kļūdas tiek labotas, nenoliedzot bērna izteikto domu, bet virzot uzmanību uz labskanīgāku, precīzāku izteikuma variantu.

Metodiķe J. Tihejeva ir izstrādājusi metodiku, kā organizēt valodas rotaļas, izmantojot folkloru. J. Tihejeva (1965) iesaka pirms tautasdziesmas vai dzejoļa runāšanas parādīt dabā attiecīgo objektu, ja tas nav iespējams, parādīt attēlu.

Grāmatā „Logopēdija” (Volkova, 1989, 61) rotaļu metode piedāvā dažādu spēļu darbību komponentu izmantošanu saistībā ar citiem paņēmieniem: radīšanu, paskaidrojumiem, norādījumiem, jautājumiem.

Viens no metodes pamatkomponentiem ir iedomājamā situācija apgrieztā veidā (sižets, loma, spēļu darbības). Piemēram spēles „Veikals”, „ārsta izsaukums” bērni sadala lomas, ar masku, apģērba detaļu, runas darbībām izveido attēlojamo personāžu tēlus un atbilstoši lomai iesaistās savstarpējās attiecībās rotaļas procesā.

Šajā metodē noteicošā loma pieder logopēdam, kurš izvēlas rotaļu atbilstoši iecerētajiem mērķiem un korekcijas uzdevumiem.

Tā kā logopēds ir rotaļas vadītājs, viņa runai jābūt pietiekami skaļai, emocionālai, bet tai pašā laikā – mierīgai. Liela uzmanība veltāma žestiem, mīmikai. Dzejoli logopēds runā tā, lai bērnam liktos, ka runā tikai viņam.

Visās valodas rotaļās pieaug bērnu runas aktivitāte, tādēļ tās organizējot, logopēds ievēro bērnu zināšanas par apkārtējo pasauli. Četru, sešu gadu vecuma grupā, logopēds vada rotaļu, bet vadošo lomu var uzticēt kādam no bērniem. Sākumā izmanto jaunākās grupas rotaļas, pēc tam – rotaļas ar lielāku grūtības pakāpi. Valodas rotaļas var praktizēt ar visiem bērniem vai ar nelielu grupu.

Vadoties pēc V. Kalniņas un DZ. Skrubes (1983, 71 – 73) ieteikumiem valodas rotaļas var iedalīt vairākās grupās. Katrai grupai ir savi uzdevumi.

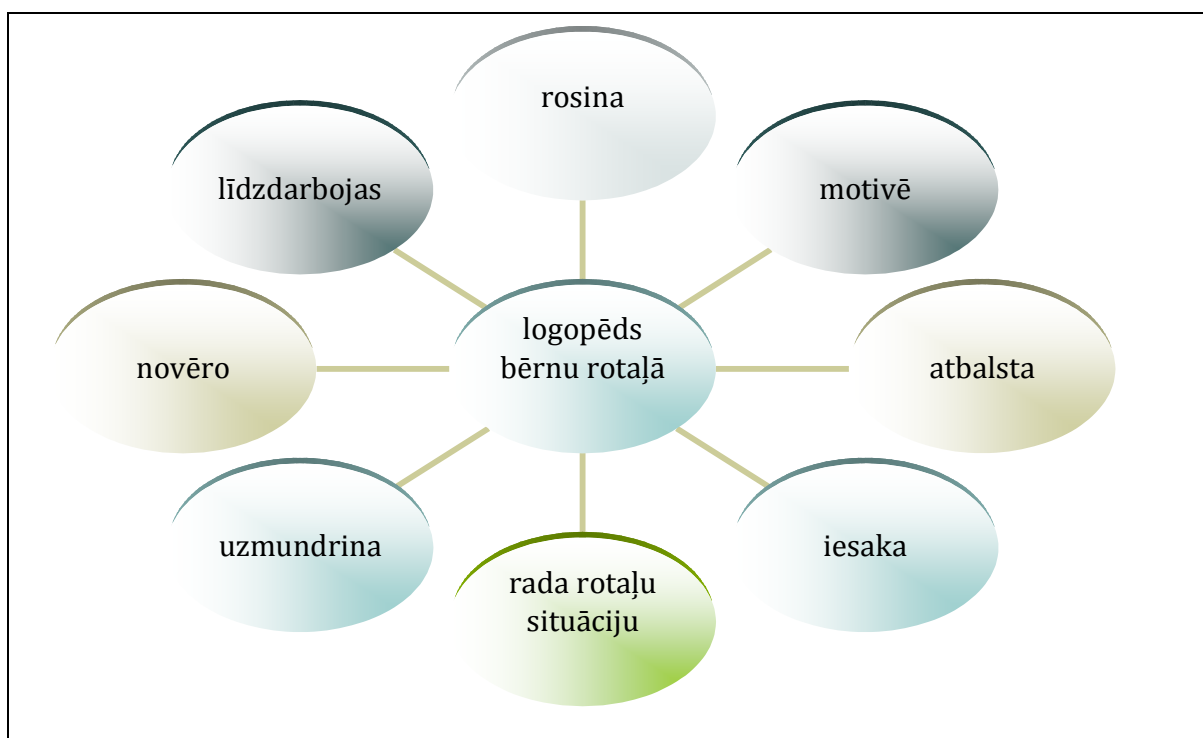
Rotaļas, kas māca izdalīt priekšmetu un parādību galvenās, raksturīgākās īpašības. Tas nozīmē, ka bērni apgūst prasmes atrast tās pazīmes, kuras atšķir vienu priekšmetu no otra. Logopēds izvirza jautājumus. Saruna var būt par to, kādam nolūkam izmanto vienu vai otru priekšmetu. Tā var noskaidrot visu priekšmetu raksturīgākās īpašības. Lai praktizētu šādas valodas rotaļas, vispirms, nepieciešama pārruna.

Rotaļas, kas māca salīdzināt, pretstatīt, saskatīt neloģiskumu, izdarīt pareizus secinājumus. Logopēds pievērš uzmanību priekšmetu līdzīgajām un atšķirīgajām pazīmēm.

Rotaļas, ar kuru palīdzību attīsta prasmi vispārināt un klasificēt priekšmetus pēc atšķirīgām pazīmēm. Šo rotaļu mērķis ir nostiprināt prasmi klasificēt priekšmetus pēc krāsas, formas, pazīmēm, mācīt ātri domāt un atbildēt.

Rotaļas, kas attīsta bērna uzmanību, atjautību, domāšanas asumu, humora izjūtu, pašsavaldīšanos. Šādas rotaļas bērnus aizrauj. Bērnus iepriecina rotaļas, kurās jādzied, dziesmas, jārunā dzejoļi, kurās pats var darboties un dzirdēt savu vārdu.

Būtiska nozīme rotaļu procesā ir logopēda līdzdarbībai. D. Dzintere un I. Stangaine (2007, 275) ir izveidojušas shēmu, kurā uzskatāmi var apskatīt kādas funkcijas ir veicamas pieaugušajam aktīvi iesaistoties bērnu rotaļu situācijās. (skatīt 3.2. attēlu)

3.2. attēls **Logopēda līdzdalība bērnu rotaļā** (Dzintere, Stangaine, 2007, 275)

Logopēds, radot rotaļā pedagoģiski mērķtiecīgus apstākļus, vingrina bērna runas un valodas attīstību. Liela nozīme ir logopēda prasmei organizēt bērnus aktīvai darbībai, izvēlēties vispiemērotākās rotaļu metodes un paņēmienus, kā arī veidot pozitīvu saskarsmi. Logopēdam ir jāprot modelēt saskarsmi ar bērnu grupu, jāparedz katra bērna aktīva darbība atbilstoši spējām un interesēm, jāparedz ne tikai mācību, bet arī audzināšanas jautājumu risināšana.

Pareizi organizētas rotaļas prasa sistemātisku darba rezumējumu, kas palīdz vērtēt un analizēt sasniegumus un kļūdas bērnu valodas attīstīšanā.

Diplomdarba autore praktiskajā daļā valodas rotaļas izmanto kā korekcijas līdzekli bērnu vārdu krājuma pilnveidei un paplašināšanai skaņu automatizēšanas procesā. Skaņas automatizēšanas procesa mērķis ir pakāpeniska, precīza iemācītās skaņas ieviešana bērna runā:

- zīlbēs (vaļējās slegtās);
- vārdos (skaņa vārda sākumā, vidū, beigās; skaņa vārdā atkārtojas);
- vārdu savienojumos;
- teikumos;
- saistītā runā (pasakās, tautasdziesmās, sakāmvārdos, stāstos, dzejoļos).

Skaņas automatizēšanas procesu vispirms sāk ar vienkāršāko skaņu saliedējumu **zilbi**. Ar rotaļas palīdzību, bērnu var ieinteresēt darboties mehāniskajā zilbju atkārtšanā. Piemēram, ritma izklausīšana, lietojot zilbes.

Zilbju savienojumi veido vārdus, tādēļ skaņas automatizēšana turpinās **vārdos**. I. Miltiņa (2005, 79) norāda, ka skaņu automatizēšana vārdos notiek noteiktā secībā:

- mācāmā skaņa atrodas vārda sākumā kopā ar patskani;
- vārda sākumā kopā ar līdzskani;
- vārda vidū kopā ar patskani;
- vārda vidū kopā ar līdzskani;
- vārda beigās;
- skaņa vārdā atkārtojas.

Pēc tam seko skaņas automatizēšana **vārdu savienojumos**. Vārdu savienojumos I. Miltiņa (2005, 79) iesaka izmantot vārdu daudznozīmību – polisēmiju.

No vārdu savienojumiem tiek veidoti dažāda satura **teikumi**, kas ir piesātināti ar automatizējamo skaņu.

Ja bērns skaņu pareizi izrunā **saistītā runā**, tas ir, pasakās, tautasdziesmās, dzejoļos sakām vārdos, stāstos, un ir apguvis prasmī jaunapgūto skaņu lietot savā runā, tad automatizēšanas process ir beidzies. I. Miltiņa (2005, 79) uzsver, ka viss skaņas automatizēšanas process ir skatāms vārda krājuma veidošanas, bagātināšanas un dezorganizēšanas novēršanas kontekstā.

Secinājumi. Rotaļa ir savdabīga dzīves, pasaules mācība, interesants veids, kā ar „vārda maģijas” palīdzību apgūt pasauli. Attīstot valodu ar rotaļu palīdzību bērna atmiņā nostiprinās priekšmeta un to īpašību nosaukumi. Valodas rotaļu var uzskatīt par bērna vispusīgas attīstības un mācīšanas līdzekli, jo vienlaicīgi tiek apgūta konkrēta skaņa, nostiprināts vārdu krājums un vārdu krājums tiek paplašināts ar jauniem vārdiem

Skolotājam logopēdam ir organizējamas tādas rotaļas, kuras atbilst bērnu vecumposma īpatnībām, individuālajām vajadzībām, runas un attīstības līmenim.

Vārdu krājuma paplašināšanu skaņu automatizēšanas procesā veicina valodas rotaļas, to daudzveidīgais pielietojums, jo valodas rotaļas sekmīgi palīdz logopēdam realizēt korigējoši attīstošo darbu.

4. LOGOPĒDISKI KORIGĒJOŠĀ DARBĪBA VĀRDU KRĀJUMA BAGĀTINĀŠANAI JAUKTA PIRMSSKOLAS VECUMA (4 – 6 GADI) GRUPĀ

Pētījums tiek veikts Jūrmalas pilsētas X izglītības iestādē. Tajā piedalās 15 jaukta (4 – 6 gadi) pirmsskolas vecuma bērni, no tiem 5 ar skaņu izrunas traucējumiem. Pētījums notiek no 2008. gada 1.novembra līdz 2009. gada 30.maijam.

Pētījuma struktūra.

- Turpināt koriģējoši attīstošo darbību, palīdzot nostiprināt bērniem konkrēto skaņu izrunu vārdos, vārdu savienojumos, saistītajā runā.
- Veikt bērna aktīvā vārdu krājuma izpēti, izmantojot teorētiskajā daļā sniegtās atziņas.
- Turpināt bērniem runas korekcijas darbu, izmantojot valodas rotaļas, jo vienlaicīgi ar skaņu automatizēšanas procesu, tiek nostiprināts un paplašināts vārdu krājums.
- Analizēt un apkopot individuālā darbā iegūtās pozitīvās izmaiņas skaņu izrunas, vārdu, vārdu savienojumu un saistītās runas jomā.
- Salīdzināt 2008.gada rudens un 2009. gada pavasara pētījuma rezultātus.

Pētījumā izmantotās metodes.

Bērnu runas logopēdiskā izpēte problēmas kontekstā. Izpēte nepieciešama, lai iespējami ātri un precīzi noteiktu runas traucējuma struktūru un dabu, savlaicīgi varētu uzsākt korekcijas darbu, novērtētu izvēlēto pedagoģisko un logopēdisko paņēmienu iedarbības efektivitāti (Tūbele, 2002, 25.) Šī pētīšanas metode tiek izmantota darbā 4.1. apakšnodaļā.

Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība. Nepieciešama ikvienam pedagogam, lai izzinātu savas darbības objektu, procesu un rezultātus. Zinātniski praktisko metožu lietošana var būt sekmīga, ja pedagogs savā darbā balstās uz prasībām, kas izvirzītas zinātniskajam pētījumam, un ievēro tās (Albrehta, 1998, 5). Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība ir parādīta 4.2. apakšnodaļā.

Datu apkopošana un analīze. Radoši strādājošs pedagogs nepārtraukti analizē savu darbu un novērtē tā rezultātus. (Špona, Čehlova, 2004, 102) Minētā metode tiek lietota 4.3. apakšnodaļā.

4.1. Bērnu ar skaņu izrunas traucējumiem vārdu krājuma izpēte

Diplomdarba autore uzsāka pētījumu ar bērniem, kuriem ir skaņu izrunas traucējumi, bet ir jau skaņu izolētā izruna pamatā apgūta. Diplomdarbā aprakstītais darba sākums saistās ar skaņu izrunas automatizēšanas darba posmu.

Bērnu grupas skaņu izrunas pārbaudē ir konstatēti šādi dati.

Artūrs skaņu **R** aizstāj ar skaņu **L**. Pētījumu uzsākot, bērns skaņu R automatizē vārdos.

Ričards neskaidri izrunā skaņu **S**. Pētījumu uzsākot, skaņa S tiek automatizēta vārdos.

Aira neizrunā skaņu **R**. Pētījumu uzsākot, bērns skaņu R automatizē vārdos.

Aleksis neizrunā skaņu **R** izrunā. Pētījumu uzsākot skaņa R tiek automatizēta vārdos, vārdu savienojumos.

Sāra aizstāj skaņu **Ķ** ar **Č**. Pētījumu uzsākot, meitene skaņu **Ķ** un **Č** automatizē vārdos. (Skat. 1. tabulu.)

4.1. tabula Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms no 2008. gada novembra - 2009.gada maijam

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posmi	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
8. Skaņas diferencēšana teikumos, saistītajā runā										
7. Skaņas diferencēšana vārdos, vārdu savienojumos										
6. Skaņas diferencēšana zilbēs										
5.Skaņas automatizēšana teikumos, saistītajā runā										
4.Skaņas automatizēšana vārdos, vārdu savienojumos										
3.Skaņas automatizēšana zilbēs										
2. Skaņas izrunas mācīšana										
1. Skaņas izrunas sagatavošanas posms										
	Artūrs R, L		Ričards S		Aira R		Aleksis R		Sāra Ķ, Č	

Līdztekus skaņu izrunas traucējumu korekcijas darbam norit darbs ar vārdu krājuma nostiprināšanu, bagātināšanu, pamatojoties uz tām skaņām, kuru izruna tiek aktivizēta skaņu izrunas automatizēšanas procesā. Šim nolūkam darba autore izzina bērnu vārdu krājumu, izmantojot S. Tūbeles (2002, 50) teorētiskās atziņas (skatīt 2. pielikumu).

Pēc tam veic vārdu krājuma pārbaudes rezultātu analīzi.

Pārbaudē veica lietvārdu, īpašības vārdu, darbības vārdu, prievārdu lietojuma apsekošanu bērnu runā.

Lietvārdu lietojuma izpētē bērniem tika doti attēli (skat. 3. pielikumu), kuros bija jānosauc attēlotie priekšmeti un vispārinošie vārdi: meža dzīvnieki, mājdzīvnieki, dārzeni, augļi, putni, mājputni, profesijas, apģērbi, apavi.

Artūrs varēja nosaukt vairākus augļu, dārzeņu, mājdzīvnieku, nosaukumus, bet **bija maz, putnu un mājputnu nosaukumu. Maz un nepareizi tika nosauktas profesijas, apģērbi un apavi.**

Ričards varēja nosaukt dažus meža un mājdzīvnieku, dārzeņu, dažu mājputnu, apģērbu un apavu nosaukumus. Sliktāk veicās ar **profesiju, putnu nosaukumiem – tos no katras grupas nosauca pa vienam, diviem.**

Aira varēja nosaukt dažus meža dzīvnieku, mājdzīvnieku, nosaukumus, bet pārējo vārdu **bija maz, īpaši dārzeņu (it kā zināja, kas tas ir, bet nevarēja nosaukt), putnu, mājputnu, apģērbu, apavu nosaukumu. Pareizi nenosauca nevienu profesiju.**

Aleksis pareizi pateica dzīvnieku, dārzeņu, mazāk, apģērbu, augļu, mājputnu, nosaukumus. **Maz bija profesiju, apavu un putnu nosaukumu.**

Sāra varēja nosaukt dažus mājdzīvnieku, mājputnu, dārzeņu, apavu, apģērbu nosaukumus, **bet maz bija meža dzīvnieku, putnu, profesiju nosaukumu.**

Darba autore konstatēja, ka bērni nosauca tikai pazīstamos priekšmetus, ar kuriem bijusi saskare vai biežāk lietotos vārdus, kuri atrodas tuvākajā apkārtnē. Mazāk pazīstamos vārdus, kurus retāk izmanto vai iepazīnuši attēlos un pēc nostāstiem nevarēja nosaukt, vai arī aizstāja ar vispārinošo vārdu. Daudzus vārdus bērni lietoja nepareizi. Darba autorei radās iespaids, ka bērnam ir grūtības atsaukt šo vārdu atmiņā, ka viņš skatās uz attēlu un redzams, ka viņš to pazīst, bet nevar to nosaukt. Daudzus attēlus vispār nevarēja nosaukt, jo nezināja attiecīgo vārdu, piemēram, profesijām, putniem, apaviem, apģērbiem. Bieži vārdus pateica kļūdaini, nepareizi. Bieži paskaidroja ar aprakstošu nozīmi.

Turpmākajā individuālās izpētes gaitā tika apsekots īpašības vārdu lietojums bērnu runā. Bērniem attēlā (skat. 4. pielikumu) bija jānosauc īpašības vārdi un krāsu nosaukumi.

Artūrs pārsvarā nosauca īpašības vārdus, kas **izsaka lielumu. Bieži īpašību apzīmēja ar līdzīgu vārdu, vai gari aprakstot.**

Ričards nepazīst krāsas pēc nosaukumiem, bet teica – „māja krāsā”, citrons krāsā”. Nosauca īpašības vārdus, kas **izsaka lielumu, garšu.**

Aira nosauca īpašības vārdus, kas **raksturo lielumu, krāsu, garšu**, bet visi ikdienā lietojamie vārdi – liels, apaļš, skābs.

Aleksis nosauca īpašības vārdus, kas **raksturo lielumu, formu, krāsu.**

Sāra nepazīst krāsas. Nosauca īpašības vārdus, kas raksturo, formu, lielumu.

Tātad visi bērni pārsvarā lietoja īpašības vārdus, kas izsaka krāsu, lielumu un formu. Divi bērni nevarēja nosaukt krāsu nosaukumus. Gandrīz nemaz bērni nelietoja vārdus, kas izsaka garšas, raksta iezīmes.

Turpinot vārdu krājuma izpēti bērniem pēc attēla jānosauc darbības vārdi (skat. 3. pielikumu 63. Lpp.).

Artūrs varēja nosaukt gandrīz visus darbības vārdus. **Nenosauca darbības vārdu – dzēš, pārdod, māca, krāso.**

Ričards nosauca visus darbības vārdus, **izņemot, dzēš.**

Aira varēja nosaukt visus darbības vārdus, **izņemot, dzēš, krāso .**

Aleksis nosauca vienu darbības vārdus – brauc.

Sāra bieži nevarēja pateikt atbilstošu darbības vārdu kādai darbībai. Darbību centās apzīmēt kaut kā saviem vārdiem.

Sinonīmu un antonīmu nosaukšanai bērniem tika doti gan lietvārdi, gan darbības vārdi, gan īpašības vārdi (skatīt 6. pielikumu).

Nosaucot sinonīmus, bērniem tika dots uzdevums – pasaki kā vēl to var pateikt! Nosaucot antonīmus – pasaki pretējo vārdu!

Artūrs varēja pateikt tikai **3 īpašības vārdiem un 1 darbības vārdam (ēst) pa vienam sinonīmam.** Šos sinonīmus ilgi domāja. Savukārt, nosaucot antonīmus, **viegli nosauca īpašības vārdiem antonīmus, bet darbības vārdu antonīmus darināja, pievienojot priedēkli – ne.**

Ričards nevarēja nosaukt sinonīmus, bet vairumam īpašības vārdu antonīmus varēja pateikt. Darbības vārdu antonīmus darināja izmantojot priedēkli – ne vai nenosauca nemaz.

Aira nosauca dažus sinonīmus (pa vienam), bet antonīmus zināja nosaukt vairāk. Darbības vārdu antonīmu darināšanā arī daudz izmantoja priedēkli – ne.

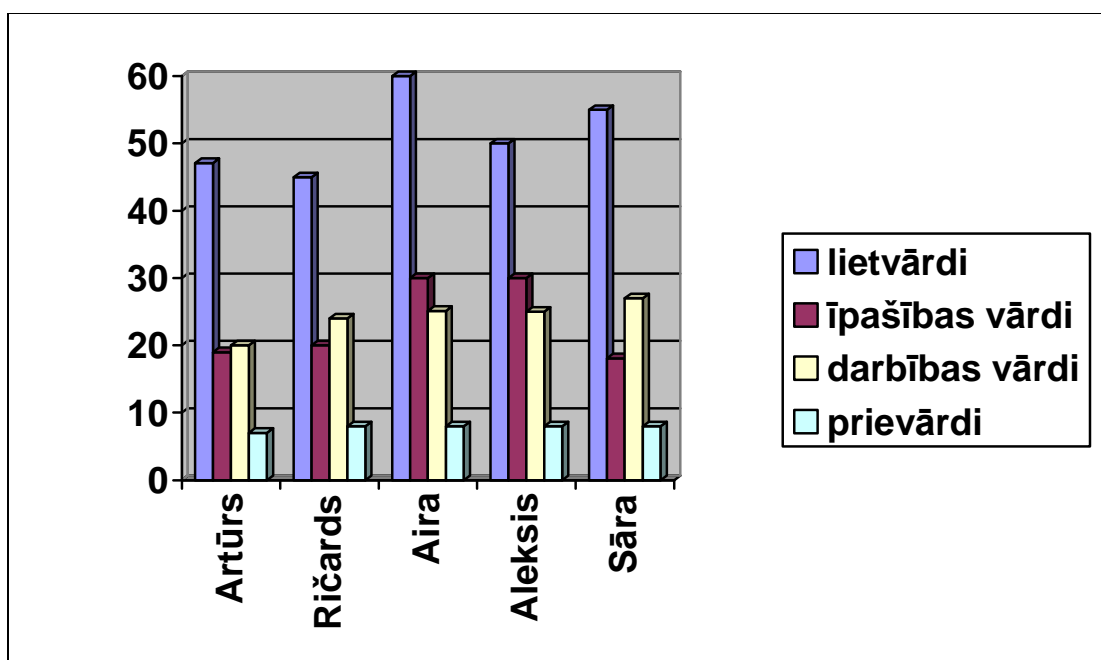
Aleksis gandrīz visiem vārdiem izdomāja pa vienam sinonīmam. Antonīmus īpašības vārdiem nosauca viegli gandrīz visiem, bet darbības vārdiem visiem izmantoja priedēkli – ne.

Sāra varēja pateikt tikai 3 sinonīmus. Antonīmu nosaukšana veicās labāk. Īpašības vārdiem nosauca, bet darbības vārdus dažus nevarēja izdomāt , dažus darināja ar priedēkli – ne.

Izrādījās, ka bērniem vieglāk ir nosaukt antonīmus, bet grūtības sagādāja nosaukt sinonīmus.

Apkopojot lietvārdu, īpašības vārdu, darbības vārdu, priedēkļu izpētē iegūtos datus, varēja secināt, ka bērnu runā dominē ikdienā lietojamie vārdi. Daudzus vārdus bērni nevarēja nosaukt vai aizstāja ar citiem zināmajiem vārdiem. Pārskatāmāk dažādu vārdšķiru lietojums ir parādīts 4.1. attēlā. Tika vērtētas pareizās atbildes attiecībā pret kopējo atbilžu skaitu.

4.1.attēls. Vārdu krājuma apjoma (vārdšķiru) izpēte 2009. gada maijā

Lai konstatētu bērnu vārdu krājuma kvalitāti, tika dots uzdevums pēc sižeta attēla:

- pateikt teikumu (skatīt 7. pielikumu),
- izdomāt darbības vārdu un darināt to ar priedēkļiem,
- pārveidot darbības vārdu tagadnes, pagātnes, nākotnes formās,
- nosaukt vārdus vienskaitļa un daudzskaitļa formā,
- darināt vārdu pamazināmā formā.
- atminēt vārdus pēc vārdiska raksturojuma (signifikatīvās funkcijas izpēte (skat. 8.pielikumu)).

Artūrs. Veidoja 2 vārdu teikumus (Viņa slauka. Meitene gludina.) Vārdu darināšana ar priedēkli veicās grūti, bet pārveidot dažādos laikos grūtības neradīja. Pamazināmās formas visiem vārdiem izveidoja pareizi. Atminēt vārdus pēc raksturojuma nevarēja, pat necentās.

Ričards. Veidoja īsus un 2 vārdu teikumus. (Zēns ēd. Govis ēd.). Darbības vārdu darināšana ar priedēkļiem veicās grūti un, pārveidot vārdus dažādos laikos nevarēja, jo neizprot

jēdzienus – vakar, šodien, rīt. Bez kļūdām izveidoja daudzskaitļa un pamazināmās formas. Atminēt vārdus pēc raksturojuma varēja tikai divus.

Aira. Izveidoja vienkārši paplašinātu teikumu (Zēns sēž un ēd bulciņu. Pļavā ganās govīs un ēd zāli). Darbības vārdu darināšana ar priedēkļiem veicās pagrūti, bet viegli varēja pārveidot vārdus dažādos laikos. Viegli veicās arī ar daudzskaitļa un pamazināmā vārda veidošanu. Varēja atminēt četrus vārdus pēc raksturojuma.

Aleksis. Veidoja īsus divu, trīs vārdu teikumus. (Zēns ēd bulciņu. Meitene mazgā). Grūtība sagādāja vārdu darināšana ar priedēkli. Ar palīdzību pārveidoja vārdus dažādos laikos. Ar daudzskaitļa un pamazināmā vārda veidošanu veicās labi. Pēc raksturojuma atminēja vienu vārdu.

Sāra. Veidoja īsus teikumus. (Meitene gludina segu. Meitene slauka grīdu). Grūtības sagādāja vārdu darināšana ar priedēkli. Arī vārdus dažādos laikos bija grūti pārveidot. Īsti neizprot jēdzienus – vakar, šodien, rīt. Daudzskaitlī pārveidoja visus vārdus, bet pamazināmā formā divus vārdus nepateica. Pēc raksturojuma atminēja trīs vārdus.

Gramatisko struktūru izpētē tika konstatēts, ka bērni pārsvarā lieto īsus vai divu vārdu teikumus. Prot saskaņot dzimtē, skaitlī lietvārdus ar īpašības vārdiem, lietvārdus ar darbības vārdiem. Daļēji veic vārdu atvasināšanu ar priedēkļu palīdzību, pamazināmo un mīlināmo formu veidošana veicas labi, bez kļūdām. Ļoti maz vai nemaz nosauc vārdus pēc vārdiska raksturojuma. Pārskatāmāk iegūtie dati ir aplūkojami 4.1.2. tabulā.

4.2. tabula. **Bērnu vārdu krājuma kvantitatīvā un kvalitatīvā izpēte 2008. gada decembrī**

Bērni	lietvārdi					Īpašības vārdi				Darbības vārdi	Prievārdi
	Sugas vārdu nosaukumi	vispārinoši vārdi	Veselā /daļas iedzieni	sinonīmi	antonīmi	Krāsa /forma lielums	Taustes sajūta	Skapa uztvere	Emocionālais estētiskais vērtējums		
Artūrs	maz, jauc, aizstāj	maz, nosauc nepareizi	lieto	maz	maz	lieto	maz	maz	maz	lieto	lieto
Ričards	maz, jauc, aizstāj	maz, nosauc nepareizi	lieto	maz	maz	nav krāsu nosaukumi	maz	maz	maz	lieto	lieto, jauc
Aira	maz, aizstāj	maz, aizstāj	lieto	maz	lieto	lieto	maz	maz	maz	lieto	lieto, jauc
Aleksis	maz, aizstāj	maz	lieto	maz	lieto	lieto	maz	maz	maz	lieto	lieto, jauc
Sāra	maz, aizstāj	maz, aizstāj	lieto	maz	lieto	nav krāsu nosaukumi	maz	maz	maz	lieto	lieto

Apkopojot iegūtos rezultātus par bērnu vārdu krājuma apjomu un kvalitāti, var secināt, ka bērnu vārdu krājumā ir ievērojamas novirzes no vecuma normas gan apjoma, gan kvalitātes ziņā. No iepriekš teiktā var secināt, ka visiem bērniem ir vērojamas diezgan līdzīgas vārdu krājuma nepietiekamas attīstības izpausmes.

4.2. Rotaļu atlase un to izmantošana, ievērojot katra atsevišķa bērna runas specifiskās vajadzības skaņu izrunas un vārdu krājuma jomā

Vārdu krājuma paplašināšanā tiek ievērotas katra bērna attīstības, skaņu izrunas traucējuma un vārdu krājuma īpatnības.

Lai sekmīgi veiktu vārdu krājuma paplašināšanu, darba autore iepazīst bērnus, kam ir skaņu izrunas traucējumi attīstības veseluma skatījumā. Apraksts balstās uz darba autores ikdienas vērojumiem bērnu darbībās un dažādās aktivitātēs. Tiek raksturoti pieci bērni, kam ir skaņu izrunas traucējumi.

Artūrs – labprāt kontaktējas ar vienaudžiem un vecākiem bērniem, bet grūtības sagādā veidot kontaktu ar pieaugušajiem. Bieži vien saskarsme ar pieaugušajiem neveidojas, jo nav pārliecināts par savām spējām. Runa ātra, teikumus veido vienkāršus nepaplašinātus, vārdu krājums stipri ierobežots. Attiecībās ar vienaudžiem mēdz būt agresīvs. Konfliktsituācijās parasti pielieto spēku. Ļoti vāji attīstīta sīkā muskulatūra, grūtības sagādā griešana ar šķērēm, aplicēšana, zīmuļa satveršana, darbošanās ar sīkiem priekšmetiem. Šo grūtību dēļ trūkst pacietības darbu veikt līdz galam. Konkrētam darbam uzmanību spēj pievērst īsu laiku. Bieži mēdz būt izklaidīgs nepievērš uzmanību veicamajam uzdevumam.

Ričards – labāk kontaktējas ar mazākiem bērniem nekā ar vienaudžiem. Saskarsmē ar pieaugušajiem ir atturīgs, noslēdzies sevī. Runa ir lēna, neizteiksmīga, mazs vārdu krājums. Attiecībās ar vienaudžiem ir kluss, mēdz būt emocionāls, bieži raud, labāk spēlējas viens. Ļoti patīk un arī padodas no klučiem būvēt pilis, torņus. Vāji attīstīta sīkā muskulatūra, grūtības sagādā darbošanās ar sīkiem priekšmetiem. Taču ir ļoti centīgs, labprāt pieņem skolotāja palīdzību. Grūtības sagādā izteikt savu viedokli. Uz jautājumiem bieži atbild ar – jā vai nē, bez izvērsta komentāra.

Aira – labprāt kontaktējas ar vienaudžiem, kā arī ar pieaugušajiem. Ir ļoti zinātkāra, bieži uzdod jautājumus – Kas tas ir? Ko tu ar to darīsi? Kur tu iesi? Kāpēc tu to paņēmi? Rotaļās ar vienaudžiem ir ļoti skaļa, parasti cenšas visus pārkleigt, vienmēr grib būt galvenajā lomā. Parasti ir rotaļas organizētāja, verbāli regulē attiecības ar rotaļniekiem. Konfliktsituācijās meklē pieaugušo palīdzību. Spēj gramatiski pareizi saistīt vārdus loģiskā stāstījumā, veidot dialogu. Intelektuālā attīstība atbilst normai, spēj spriest un izdarīt secinājumus.

Aleksis – vienaudžu kolektīvā nav iniciators, vairāk izpildītājs vai malā stāvētājs, vai agresīvs citu bērnu rotaļu traucētājs. Vieglāk apgūst lietvārdus, grūtāk darbības vārdus, bieži lieto lietvārdus nominatīvā un darbības vārdus nenoteiksmē. Novērojama vāja griba, nevar paciesties sagaidīt savu kārtu. Pašapziņas trūkums un nekritiska attieksme pret savu darbu un rīcību. Vērojama mehāniskā iegaumēšana, neapzinoties loģisko sakarību starp iegaumējamā materiāla daļām. Palēnināta iegaumēšana.

Nemāk piedalīties sižetiskajās rotaļās, nespēj iztēloties rotaļas situāciju, trūkst mērķtiecības. Vāji attīstīta sīkā muskulatūra, tāpēc nelabprāt darbojas ar sīkiem priekšmetiem. Zīmējumi, aplikācijas parasti ir ļoti nevīžīgi, sašvīkāti, jo ātri apnīk.

Sāra – saskarsmē ar vienaudžiem ir klusa, ilgi var vērot citus, kā spēlējas. Labprātāk kontaktējas ar pieaugušajiem. Runa ātra, teikumus veido vienkāršus nepaplašinātus, vārdu krājums ir ierobežots. Labāk iegaumē priekšmetu un parādību ārējās, spilgtās pazīmes, bet grūtāk to iekšējās sakarības, likumības, vispārinājumus. Lai aizstāvētu savas vajadzības un intereses, gandrīz vienmēr pēc palīdzības griežas pie pieaugušā. Meitenei ļoti patīk zīmēt, krāsot, līmēt, griezt, to var darīt ilgstoši, bet vienmēr vēlas, lai par padarīto paslavē. Visu dara centīgi un rūpīgi, ja kaut kas nesanāk, darīs visu no jauna, kamēr sanāks. Labprāt pieņem pieaugušā palīdzību.

Darbā ar bērniem, paplašinot viņu vārdu krājumu, diplomdarba autore izmanto valodas rotaļas, jo rotaļās, aktīvi darbojoties, attīstās bērna valoda. Katra rotaļa saistās ar vairākiem vārdu krājuma bagātināšanas kritērijiem.

Darba autore pētnieciskā darba izstrādei izmanto J. Udaļcovas (1983), A. Bakisa, K. Romēna (1997), D. Okolovskas (1997), M. Laiviņas (1992), A. K. Bondarenko (1991), I. Miltiņas (2008) un diplomdarba autores apkopotās rotaļas.

Rotaļu atlase ir apkopota 4.3. tabulā. Tabulā uzskatāmi tiek parādīts, kuras vārdšķiras katrā no rotaļām tiek sekmētas. Rotaļu apraksti ir apkopoti 9. pielikumā (skat.9. pielikumu).

4.3. tabula Izmantotās rotaļas vārdu krājuma paplašināšanai

Rotaļas	Lietvārdi	Darbības vārdi	Īpašības vārdi	Prievārdi
1. Mazais aktieris		+	+	
2. Kur mēs bijām, neteiksim, bet, ko darījām, parādīsim		+		
3. Ko ar to var darīt?	+	+		+
4. Pirkstu rotaļa – Skābēsim kāpostus	+	+		
5. Jocīgās mīklas		+	+	
6. Nosauc ar vienu vārdu	+			
7. Kas tas ir	+		+	
8. Liekais vārds	+	+	+	+
9. Kurš ātrāk savāks			+	
10. Nosaki pēc apraksta		+	+	
11. Vāru, vāru dārzeņu viru ...	+			
12. Sūtīsim kuģi jūrā	+			
13. Melu rotaļa		+	+	
14. Es aizgāju uz tirgu	+		+	
15. Uzmini, kas mainījies	+	+		+
16. Veikals	+		+	
17. Iztēles rotaļa		+		
18. Kādas līdzības			+	
19. Vārdu virkne	+	+		
20. Atrodi sakarības		+	+	

4.3. Pedagoģiskajā izmēģinājumā iegūto rezultātu apkopošana

Rotaļas tika izmantotas visu pētījuma laiku ar dažādiem variantiem. Lai varētu konstatēt izmaiņas bērnu vārdu krājumā, rotaļas tika arī izspēlētas pētījuma beigās, tā pārliecinoši varēja redzēt kā bērnu vārdu krājums ir paplašinājies.

Lielu interesi izraisīja rotaļa „Mazais aktieris”, jo bērniem patika atkārtot teikumus dažādās intonācijās, kuri bija piesātināti ar skaņām R, S vai Ķ. Šāda rotaļa palīdzēja aktivizēt dažādu šķiru vārdu krājumu, piemēram, lietvārdu, darbības vārdu, īpašības vārdu lietošanu, kā arī automatizēt skaņas R, S, Ķ teikumus.

Ļoti bērniem patika pirkstu rotaļa „Skābēsim kāpostus.” Labprāt mazie to vēlējās atkārtot vēl un vēl. Rotaļā tika apgūts daudz jaunu darbības vārdu. Skaņa R tika automatizēta vārdos. Bērni apguva un nostiprināja savā vārdu krājumā šādus vārdus – griežam, rīvējam, uzberam, pārkaisām, samaisām, uzliekam

Zināmu interesi bērnos izraisīja rotaļas, kurās tika nostiprināta vispārinošo vārdu lietošana: „Nosauc ar vienu vārdu,” „Kas tas ir,” „Liekais vārds,” „uzmini, kas mainījies,” „Kādas līdzības,” „Atrodi sakarības”

Profesijas bērni viegli apguva rotaļā „Vārdu virkne”. Pētījuma sākumā visiem pieciem bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem grūtības sagādāja nosaukt profesijas un tās raksturot, bet pētījuma beigās profesiju nosaukumi bija apgūti. Visi bērni varēja nosaukt profesijas un pastāstīt, ko katras profesijas pārstāvis dara.

Ļoti aktīva darbošanās notika rotaļā „Veikals”, kur bija jāpērk augļi, putni, dzīvnieki, dārzeņi, apģērbi, apavi, nosakot tā krāsu, izskatu vai garšu (atbilstoši tēmai) Katram bērnam bija interesanti izspēlēt pārdevēja un pircēja lomu, kaut gan laika gaitā iezīmējās tie bērni, kuriem patika būt tikai pārdevējiem. Tāpat arī rotaļā „Vāru, vāru dārzeņu viru” visi gribēja būt viras vārēji. Tādēļ uzmanība bija jāpievērš, lai katram bērnam būtu iespēja izspēlēt pārdevēja vai viras vārēja lomu. Jāatzīmē, ka šo rotaļu bērni labprāt spēlēja arī vieni paši, bez logopēda līdzdalības.

Pētījuma sākumā grūtības sagādāja rotaļa „ Nosaki pēc apraksta”. Sākumā grūtības sagādāja iesākt aprakstīt kādu priekšmetu, tādēļ logopēdei bija jāiesāk. Iespējams, tādēļ, ka bērniem patīk fantazēt, laika gaitā šī rotaļa tika spēlēta ar zināmu aizrautību.

Veicot mērķtiecīgu, sistemātisku koriģējoši attīstošu darbību, autore secina, ka bērnu vārdu krājuma apjoms ir palielinājies uzlabojusies ir arī vārdu krājuma kvalitāte.

Runājot par atsevišķām vārdu šķirām, var apgalvot, ka visiem bērniem ir palielinājies gan lietvārdu, gan īpašības vārdu, gan darbības vārdu kā arī prievārdu daudzums. Vislielākās izmaiņas ir lietvārdu daudzumā, tas arī saprotams, jo bērni darbojas ar priekšmetiem, priekšmetu attēliem, sižeta attēliem. Arī īpašības vārdu daudzums vārdu krājumā bija lielāks.

Rotaļas ir arī veicinājušas skaņu izrunas nostiprināšanu vārdos, vārdu savienojumos. Skaņu automatizēšanas process visiem pieciem bērniem ir noslēdzies, jo pētījuma beigās bērni traucētās skaņas pareizi izrunā saistītā runā ir apguvuši prasmi jaunapgūto skaņu lietot savā runā komunikācijas procesā.

Pēc pētījuma darba autore secina, ka valodas rotaļas noder visiem bērniem, ne tikai bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem, kā emocionālais pacēlums un motivācija darboties un komunicēt. Pētāmās grupas bērniem tā bija problēma pētījuma sākumā.

Rotaļas veicina bērna pašapziņu, aktivizē domāšanu un atmiņu, atraisa runātprieku un komunikāciju.

Nobeigums un secinājumi

Valodas un runas apgūšana ir sarežģīts, katram bērnam individuāls process. Svarīgi novērot bērna valodu un runu jau no zīdaiņa vecuma. Ierobežots vārdu krājums, skaņu izrunas traucējumi vai vispār novēlota valodas attīstība nelabvēlīgi ietekmē visus bērna psihiskos procesus, jo – atmiņa, uzmanība, uztvere, domāšana, emocijas – bez valodas nevar pilnvērtīgi veidoties un attīstīties. Runa un valoda attīstās lēnām, pakāpeniski, bet, ja bērnam ir runas traucējumi, tad jo īpaši ir nepieciešama logopēda palīdzība.

Izanalizējot teorētiskajā daļā sniegtās atziņas par valodas rotaļu iespējām bērnu vārdu krājuma pilnveidē un paplašināšanā skaņu automatizēšanas procesā, diplomdarba autore secina, ka valodas rotaļas:

1. Rosina interesi runāt un komunicēt ar citiem bērniem un pieaugušajiem.
2. Iedrošina bērnus ar skaņu izrunas traucējumiem izteikties.
3. Spēcīgi ietekmē bērna runu, jo ikviena rotaļas situācija pieprasa bērnam verbālās komunikatīvās prasmes.
4. Veicina bērna patstāvīgo aktivitāti, bērna pašapliecināšanos, attīstību veselumā un koriģē bērna valodas / runas nepilnības.
5. Izmantojot valodas rotaļas vārdu krājuma paplašināšanā un pilnveidošanā bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem var panākt labus rezultātus. Tās izmantojamas turpmākajā darbā.
6. Izmanotās valodas rotaļas ir pārbaudītas korekcijas darbā, tās ir bijušas lietderīgas un devušas pozitīvus rezultātus visiem jaukta (4 – 6gadi) pirmsskolas vecuma grupas bērniem.
7. Pareizi ir izvēlēti darba virzieni, metodes un paņēmieni ir bijuši piemēroti konkrētajam vecumposmam un bērnu individuālajām vajadzībām.
8. Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir nepieciešamas regulāras logopēdijas nodarbības. Tas iespējams, tikai mērķtiecīgi plānojot un organizējot logopēdisko darbību. Koriģējoši attīstošajā darbībā jāiekļauj vispusīgi un daudzveidīgi korekcijas darba paņēmieni.

Pedagoģiskā pētījuma darbībā **darba mērķis ir sasniegts, uzdevumi ir izpildīti un apstiprinājās autores izvirzītā hipotēze**, ka bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem vārdu krājums pilnveidosies, ja logopēds:

- ievēros bērnu skaņu izrunas īpatnības un attīstības likumsakarības;
- izmantos valodas rotaļas kā korekcijas līdzekli vārdu krājuma paplašināšanā.

Diplomdarba autore savu darbu iesaka izmantot topošajiem logopēdiem, uzsākot darba gaitas. Tāpat tas ir nozīmīgs materiāls, gan skolotājiem, gan logopēdiem it īpaši skaņu automatizēšanas procesā. Pielikumi kā praktiskais materiāls var būt par papildinājumu skolotājiem, lai attīstītu bērniem ikdienas runas prasmes.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

1. Albrehta Dz. Pētīšanas metodes pedagogijā. – R.: Mācību grāmata, 1998. 104 lpp.
2. Bakisa A., Romēns K. Rotaļas ar bērnu vecumā no 1 dienas līdz 6 gadiem. Rīga: Alberts 7. 192 lpp.
3. Baumann A. Izrunā un raksti pareizi! – R.: Zvaigzne ABC, 2000. 128 lpp.
4. Baumann A. Izrunā un raksti pareizi! – R.: Zvaigzne ABC, 1994. 40 lpp.
5. Baumann A. Izrunā pareizi! – R.: Zvaigzne ABC, 1998. 79 lpp.
6. Baumann A., Ķeire, L. Valodas traucējumu veidi: Dislālija. Alālīja. Dizartrijs. Afāzija. – R.: Zvaigzne ABC, 1994. 94 lpp.
7. Brauns O. Sprach störungen bei Kindern und Jugendlichen. Diagnostik – Therapie – Forderung. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer GmbH, 2002. – 330 s.
8. Dubure, V. Materiāli logopēdijā divskaņu un līdzskaņu automatizēšanai. 80 lpp.
9. Dzintere, D., Boša, R. Rotaļspēles. – R.: Mācību apgāds NT, 1997. 82 lpp.
10. Dzintere, D., Stangaine, I. Rotaļa – bērna dzīves prasmju sekmētāja. – R.: RaKa, 2007. 304 lpp.
11. Dzintere D., Stangaine I. Rotaļa – bērna dzīvesveids. – R.: RaKa, 2007, 194 lpp.
12. Ezera, L. Vārdu krājuma paplašināšanas iespējas bērniem ar dzirdes traucējumiem. – R.: Mācību apgāds NT, 1998. 27 lpp.
13. Freiberga, I. Priede, L. Bērns mācās izzināt pasauli. – R.: Izglītības soļi, 2007. 177 lpp.
14. Golubina, V. Pirmsskolas pedagoga rokasgrāmata. – R.: Izglītības soļi, 2007. 308 lpp.
15. Jurgena, I. Vispārīgā pedagogija – R.: Izglītības soļi, 2002.
16. Kalniņa, V., Skrube, Dz. Pirmsskolas vecuma bērnu valodas attīstīšanas metodika, - R.: Zvaigzne 1983. 168 lpp.
17. Laiviņa M. Rotaļas. Rīga: Zvaigzne, 1992. 238 lpp.
18. Lieģeniece, D. Rotaļu nozīme pašattīstības sekmēšanā - Liepāja: LPAS, 1995 – 6. burtn. 32.lpp
19. Ļubļinska, A. Bērnu psiholoģija. – R.: Zvaigzne ABC, 1979. 383 lpp.
20. Miltiņa, I. Skaņu izrunas traucējumi. – R.: RaKa, 2005. 251 lpp.
21. Miltiņa, I. Skolotāja logopēda darba mape. – R.: RaKa, 2008. 302.lpp.

22. Neivarte M., Latviešu sarunvalodas mācīšana – krievu mācībvalodas skolās. Mācību apgāds Rīga, 1996. 122 lpp.
23. Okolovska D. Vārdu pa vārdam. – R.: RaKa, 1997. 95 lpp.
24. Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca. – R.: Zvaigzne ABC, 2000.
25. Prindule, L. Bērnu psihiskās likumsakarības un periodizācija. – R.: RaKa 1983. 228.lpp.
26. Puškarevs I. Attīstības psiholoģija. – R.: RaKa, 2001. 88 lpp.
27. Rūķe – Draviņa, V. No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem. – R.: Zvaigzne ABC, 1992.
28. Skromule, B. Lasi, runā, raksti! 1. daļa. – Aizkraukle: Krauklītis, 1997. 105 lpp.
29. Skromule, B. Lasi, runā, raksti! 2. daļa. – Aizkraukle: Krauklītis, 1997. 109 lpp.
30. Stikāne, I. Vērtību pasaule latviešu bērnu literatūrā. – R.: RaKa, 2005. 191.lpp.
31. Smita, K., Strika, L. Mācīšanās traucējumi no A līdz Z. – R.: RaKa, 1998.
32. Svence, G. Attīstības psiholoģija. – R.: Zvaigzne ABC, 1996. 386.lpp.
33. Šēnveilers, R., Ptoks, M. Foniatrija un pedagoģiskā audioloģija. – R.: Rasa ABC, 2001. 176.lpp.
34. Špona A., Čehlova Z., Pētniecība pedagoģijā. – R.: RaKa, 2004. 203.lpp.
35. Tūbele S. Skolēnu runas attīstības vērtēšana. – R. RaKa, 2002. 155.lpp.
36. Tūbele S., Lūse J. Ja skolēns raksta nepareizi... – R.: RaKa, 2004. 132.lpp.
37. Udaļcova J. Didaktiskās spēles un rotaļas pirmsskolas vecuma bērniem mācīšanā un audzināšanā. Rīga: Zvaigzne, 1983. 110 lpp.
38. Vigotskis Ļ. Domāšana un runa. – R.: EVE, 2002. 392.lpp.
39. Бондаренко А. К. Дидактические игры в детском саду - М.: Просвещение, 160 с.
40. Федоренко Л. Р. Методика развития речи детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1984. 240 с.
41. Яastreboва А. В., Бессонова Т. В., Как помочь детям с недостатками речьевого развития – М.: Аркты, 1999.
42. Основы теорий и практики логопедии. /под ред. Р. Е. Левиной. – М.: просвещение, 1968.
43. Пиаже Ж., Избрание психологические труды. М.: Педагогика, 1969. 659. с.
44. Тихеева Е. И., Развитие речи детей. – М.: Просвещчение, 1972,
45. Волкова Л. С . Логопедия – М. Просвещение 1989, 527стр.

PIELIKUMI

1. pielikums **Valodas normālas attīstības kritēriji** (Smita, Strika, 1998, 317 – 323)

VECUMS	RECEPTĪVĀ VALODA	EXPRESĪVĀ VALODA
4 gadi	<ul style="list-style-type: none"> • saprot 1500 līdz 2000 vārdu • saprot „ja ... tad” jēgu („Ja tu liksi roku pie plīts, tad vari apdedzināties”) • Pazīst vismaz vienu krāsu 	<ul style="list-style-type: none"> • Lieto vietniekvārdus „viņš”, „viņa” • Izmanto saikli „tādēļ ka” • Sāk parādīties jautājumi „Vai bija?”
4 ½ gadi	<ul style="list-style-type: none"> • Parāda noteiktu formu, ja to nosauc • Saprot jēdzienus starp/virs/zem/ augša/apakša • Saprot skaitļa „trīs” nozīmi 	<ul style="list-style-type: none"> • Veido teikumus no 4 līdz 7 vārdiem • Runa ir ļoti skaidra • Atbild uz jautājumiem „Cik tālu?” • Saskaita četrus objektus • Iemācās skaitīt līdz 10 • Atkārti nosauktos 4 skaitļus • Lieto jautājumus, kas sākas ar „vai” • Lieto formas „būtu”, „varētu” • Sāk lietot īpašības vārdu salīdzinājuma formas („mazāks”)
5 gadi	<ul style="list-style-type: none"> • Saprot 2500 līdz 2800 vārdu • Izpilda sarežģītākus trīsdalīgus norādījumus • Pazīst atskaņas • Pazīst galvenās krāsas • Saprot jēdzienus smags/viegls/skaļš/kluss, vienāds/nevienāds/garš/īss 	<ul style="list-style-type: none"> • Nosauc vairākas krāsas • Atbild uz vienkāršiem jautājumiem „kad?”, „cik bieži?”, „cik ilgi?” • Jautā par vārdu nozīmi • Pareizi izstāsta garu stāstu • Saskaita 10 objektus • Var nosaukt pirmo, vidējo un pēdējo objektu virknē • Lieto darbības vārdu nākotnes formā • Saskaņo īpašības vārdus un lietvārdus • Atvasina lietvārdus ar „-tājs” („zīmētājs”, „strādātājs”)
6 gadi	<ul style="list-style-type: none"> • Saprot 13 000 vārdu • Saprot pretstatus ātri/lēni/vienāds/atšķirīgs/ • Vakar/šodien/mazāk/vairāk/daudz/maz/pirms/pēc • Saprot skaitļu jēdzienus līdz 10 • Pazīst metāla naudu • Parāda pusi, veselo; labo un kreiso pusi • Sakārto objektus pēc to formas vai krāsas 	<ul style="list-style-type: none"> • Var atbildēt uz jautājumiem „kas būtu, ja ...” • Saskaita 12 objektus • Iemācās skaitīt līdz 30 • Nosauc visus alfabēta burtus • Raksturo objektu līdzīgās un atšķirīgās īpašības • Raksturo novietojumu vai virzību „caur”, „projām”, „pretī”, „pāri”

		<ul style="list-style-type: none"> • Nosauc objektu stāvokli: „pirmais”, „otrais”, „trešais” • Secīgi nosauc nedēļas dienas • Sāk lietot apstākļa vārdus („lēnām”) • Skaidri izrunā „f”
6 ½ gadu		<ul style="list-style-type: none"> • Skaidri izrunā v/t/l/ž/š
7 gadu	<ul style="list-style-type: none"> • Saprot 20 000 līdz 26 000 vārdu • Saprot aptuvenus laika intervālus un gadalaikus • Uztver kļūdas citu cilvēku izrunā • Atšķir labo un kreiso pusi 	<ul style="list-style-type: none"> • Teikumus veido no 7 un vairāk vārdiem • Secīgi formulē iepriekšējo un nākamo notikumu norisi („Kas nāk pēc 5?” „Kāda diena ir pēc trešdienas?”) • Lieto žargona vārdus • Iemācās skaitīt līdz simts • Sāk izmantot pabeigtos laikus („es esmu izdarījis”, „biju pamanījis”) • Pareizi lieto gramatikas formas (to skaitā ciešamo kārtu, darbības vārdu laikus, īpašības vārdu pakāpes, apstākļa vārdus)

2. *pielikums* **Vārdu krājuma pārbaude** (Tūbele, 2002, 50)

Pārbaudot vārdu krājumu jānosaka:

- aktīvais vārdu krājums;
- vārdu krājuma apjoms;

nosaukt priekšmetus un pateikt vispārinošo vārdu,

pēc daļas nosaukt veselo,

nosaukt darbības, nosaukt īpašības,

nosaukt priekšmetus pēc apraksta,

dotajam vārdam atrast sinonīmus un antonīmus;

- vārdu krājuma kvalitāte (kā bērns vārdus lieto – pareizi vai nepareizi):

sadomāt teikumus par sižeta attēlu,

dotajiem lietvārdiem izvēlēties piemērotu īpašības vārdu;

- pasīvais vārdu krājums (to pārbauda, ja bērns kādu vārdu nenosauc);
- signifikatīvā funkcija (vai var nosaukt priekšmetu pēc tā apraksta, neredzot);
- kominatīvā (nosaukšanas) funkcija;
- kā izprot vārdus ar konkrētu un abstraktu nozīmi.

3. *pielikums Attēli lietvārdu lietojuma izpētei* (Baumane, 2000, 1988, 1993, 1994)

Nosauc lietvārdu un vispārinošo vārdu!

4. *pielikums* Īpašības vārdu lietojums

Nosauc īpašības vārdu un krāsu!

5. *pielikums Sinonīmu un antonīmu nosaukšana* (Tūbele, 2002, 144 – 147)

Sinonīmi – kā vēl to var pateikt:

aizmirst – piemirst, neatcerēties, neatminēties,

ass – griezīgs, dzelošs, dzēlīgs, skaudrs, svelošs, skarbs,

bēdīgs – skumjš, sērīgs, sērs, noskumis, apbēdināts, nobēdājies, neiepriecinošs,

dabūt – gūt, iemantot, saņemt, mantot, ņemt, ķert,

dusmoties – piktoties, skaisties, sirdīties, niknoties, bargoties, pukoties, erroties,

dziedāt – skandināt, dainot, skandēt, ziņgēt, gavilēt, līgot, trallināt, dungot, pogāt

ēst – mieloties, baudīt, ieturēties, tiesāt, sukāt, vicot, stiprināties, grauzt,

gardumi – labumi, kārumi, našķi, delikateses,

gulēt – snaust, snauduļot, zvilnēt, dusēt, čučēt, sust,

iet – doties, staigāt, soļot, kājot, slāt, ļekot, čāpot, tuntuļot, kūņoties, steberēt,

karsts – dedzinošs, svilinošs, svelošs, svelmains, versmains, kvēls,

liels – prāvs, krietns, labs, dižs, pamatīgs, ievērojams, iespaidīgs, brangs,

mazs – pamazs, maziņš, neliels, niecīgs, mazītiņš, sīks, sīciņš, viegls, zems,

resns – tukls, brangs, pilnīgs, pilnmiesīgs, apaļš, korpulents, kupls, tauks, trekns.

Antonīmi – pasaki pretējo vārdu:

agrs – vēls

ass – strups

ciets – mīksts

aiziet – atnākt

ātrs – lēns

diena – nakts

aizmigt – pamosties

augsts – zems

gaisma – tumsa

apaļīgs – vājš

auksts – karsts

jauns – vecs

apsēsties – piecelties

bagāts – nabags

pacelt – nomest

tievs – resns

biezs – plāns

skriet - stāvēt

6. *pielikums* **Sīžeta attēls**

7. *pielikums* **Atminēt vārdus pēc vārdiska raksturojuma** (signifikatīvās funkcijas izpēte)
(Tūbele, 2002, 144)

- apaļš, sarkans, sulīgs, skābs;
- ieapaļš, dzeltens, sulīgs, skābas;
- gara strauja, zila, krāčaina;
- uzcītīgs, saticīgs, laipns;
- jauna, liela, gaiša;
- skaista, rāma, saulaina;
- auksts, tīrs, dzidrs;
- veikls, spēcīgs, izturīgs;
- gluds, auksts, caurspīdīgs;
- gards, sulīgs, sārts;
- drosmīgs, spēcīgs, modrs;
- silta, tīra, gaiša;
- mīksta, svaiga, garšīga;
- dziļa, strauja, līkumaina.

8. pielikums Rotaļu apraksti

9. 1. Mazais aktieris (Bakisa, Romēns, 1997, 158)

Mērķis: Paplašināt vārdu krājumu ar darbības vārdiem un īpašības vārdiem, attīstīt dzirdes atmiņu un iztēli.

Gaita: Logopēde izvēlas vienkāršu teikumu, kurā ir seši līdz desmit vārdi un pasaka to bērnam: „Dārznieks pārdod garšīgus gurķus, redīsus un rāceņus. Inese stāda zaļus kāpostus un dzeltenus sīpolus.” Rotaļas procesā bērns atkārto šo teikumu dažādās intonācijās: priecīgi, īgni, ar noguruma pieskaņu. Bērnam tas izdosies labāk, ja logopēde iepriekš būs parādījusi, kā to dara.

11.2. Kur mēs bijām, neteiksim, bet, ko darījām, parādīsim (Bondarenko, 1991, 77)

Mērķis: Aktivizēt darbības vārdu lietošanu, attīstīt iztēli un domāšanu.

Gaita: logopēde kopīgi ar bērniem izvēlas rotaļas vadītāju. Viņam tiek dots uzdevums jautāt: „kur jūs bijāt? Ko jūs darījāt?” Pirms jautājuma spēles vadītājs iziet no telpas. Tie bērni, kuri paliek telpā izlemj, kur viņi ir bijuši un ko darījuši.

Logopēde saka: „Kur mēs bijām neteiksim, bet ko darījām parādīsim.” Kopīgi tiek izdomāta darbība (darbības var būt dažādas – rakstīšana, lasīšana, gulēšana, zīmēšana, soļošana, runāšana, utt.). telpā tiek aicināts rotaļas vadītājs, viņam nesaka, kur bijuši, bet parāda, ko darījuši. Vadītāja uzdevums ir atminēt redzamo darbību un savā vietā izvēlēt citu vadītāju.

9. 3. Ko ar to var darīt? (Bakisa, Romēns, 1997, 143)

Mērķis: Pilnveidot darbības vārdu, prievārdu lietošanu, attīstīt domāšanu.

Gaita: Logopēde rosina bērnu izvēlēties un pateikt, ko var darīt ar kādu pavisam parastu priekšmetu: piemēram, krēslu, lelli, šķīvi. Praktiski darbojoties ar priekšmetiem, darbības tiek apspēlētas. Logopēde un bērns, katrs pēc kārtas saka kādu jaunu lietojuma paņēmieni, līdz idejas

izsīkst. Tad pāriet pie cita priekšmeta. Atkarībā no leksiskās tēmas, teikumu saturs mainās. Bērns paralēli runai, var praktiski darboties ar priekšmetiem.

9. 4. Pirkstu rotaļa – Skābēsim kāpostus (Miltiņa, 2008, 245)

Mērķis: Bagātināt vārdu krājumu ar darbības vārdiem, vienlaikus darbojoties ar praktiski.

Gaita.

Kāpostus mēs griežam (šķērējam). 2x	Abas rokas saliektas elkoņos. Delnas pavērtas viena pret otru, tās kustas uz priekšu un atpakaļ.
Burkānus mēs rīvējam . 2X	Kreisā roka ir „rīve”, labā roka „rīvē”, veicot kustības lejup, augšup. Otrajā reizē rokas var mainīt.
Sāli virsū uzberam . 2x	Abas rokas „uzber” sāli, kustas visi pirksti. Kustības var veikt pa apli no labās uz kreiso pusi un otrādi.
Dzērvenes mēs pārkaisām . 2X	Abu roku pirksti darbojas, imitējot „dzērvenīšu” kaisīšanu toverī.
Visu kopā samaisām . 2X	Abas rokas saliektas elkoņos, vienlaikus „samaisa” kāpostus (apļveida kustība uz priekšu, atpakaļ).
Kāpostus mēs garšojam . 2X	Šķipsnas tvērienā nogaršo kāpostus ar labās, kreisās rokas pirkstiem.
Gardi gan! 2X	Paglāsta vēderu ar vienu un ar otru delnu.
Virsū slogu uzliekam . 2X	Imitē akmens uzlikšanu kāpostu toverim – abas rokas virs galvas, delnas „akmens tvērienā.” Kustības no augšas uz leju.

Lai rūgst! 2X

Labā roka veido plašu vēzienu virzienā no kreisās uz labo pusi.

9. 5. Jocīgās mīklas (Bakisa, Romēns, 1997,154)

Mērķis: Paplašināt darbības vārdu un īpašības vārdu un vispārinošo vārdu krājumu, attīstīt iztēli un domāšanu.

Gaita: Logopēde izdomā mīklas, izmantojot priekšmetu atsevišķus elementus, piemēram: „Kas tas ir – velkams mugurā, pūkains, mīksts, silts?” Bērns atbild: „Džemperis.” Logopēds jautā: „Ko var gludināt, ja ir saburzīts?” Bērns atbild: „Bikses, kreklus, kleitu, blūzi.” Teikumu saturs atkarībā no tēmas var mainīties. Logopēde ar bērnu var mainīties lomām, tad bērns uzdod mīklu, bet logopēde atbild.

9. 6. Nosauc ar vienu vārdu! (Diplomdarba autore)

Mērķis: Nostiprināt vispārinošo vārdu lietošanu.

Gaita: Bērni sēž aplītī, logopēdei rokās ir bumba. Logopēde met bumbu kādam no bērniem un nosauc divus vai trīs vārdus: „Ābols, banāns, apelsīns.” Bērnim, kurš noķer bumbu, ir jāatbild ar vienu vārdu – augli. Logopēde sauc citus vārdus: „Bikses, jaka, kleita.” Bērns, kurš noķer bumbu, atbild: „Apģērbs.” Rotaļa turpinās līdz nosaukti visi zināmie vispārinošie vārdi. Bērni ar logopēdi var mainīties lomām: bērni met bumbu logopēdei, sauc vārdus, noķerot bumbu, logopēde pasaka vispārinošo vārdu.

9. 7. Kas tas ir? (Diplomdarba autore)

Mērķis: Paplašināt vārdu krājuma apjomu ar īpašības vārdiem un vispārinošajiem vārdiem, attīstīt domāšanu.

Gaita: Bērni sēž aplī, logopēde stāsta, ka apkārt ir daudz priekšmetu un dzīvu būtnu. Tiem ir dažādas īpašības, tiek noskaidrotas priekšmetu raksturīgākās īpašības. Logopēde kādam no bērniem met bumbu un sauc īpašību: „Pūkains.” Bērns, kurš noķer bumbu, atbild: „Kaķis, suns, trusis.” Logopēde met bumbu citam bērnam un sauc īpašību: „Ragains.” Bērns atbild: „Govs, auns, āzis.” Bērni drīkst viens otram palīdzēt. Rotaļa tiek izmantota atbilstoši tēmai.

Šo rotaļu var izmantot arī vispārinošo vārdu nostiprināšanai. Logopēde nosauc vispārinošo vārdu: „Apģērbs.” Bērns atbild: „Kleita, bikses, blūze, kreklis.”

9. 8. Liekais vārds (Bakisa, Romēns, 1997,117)

Mērķis: Paplašināt darbības vārdu, īpašības vārdu, prievārdu un vispārinošo vārdu apjomu, attīstīt dzirdes atmiņu un domāšanu.

Gaita: Logopēde nosauc vairākus priekšmetus, starp kuriem viens neiederas (bikses, kleita, blūze, šķīvis). Bērnām pēc dzirdes jāatklāj neiederīgais vārds. Pēc tam lomas mainās, un tad logopēde meklē to, kas neiederas bērna nosauktajā vārdu rindā.

Rotaļas gaitā tiek raksturotas priekšmetu īpašības un noskaidrots, kādas darbības var ar tiem veikt, kur to var nolikt, kāpēc viens no priekšmetiem neiederas vārdu virknē.

9. 9. Kurš ātrāk savāks? (Bondarenko, 1991, 69)

Mērķis: Paplašinot vārdu krājuma apjomu, pilnveidot zināšanas par augļiem un dārzeņiem, prast tos atšķirt un noteikt raksturīgākās īpašības.

Gaita: pirms rotaļas uzsākšanas, logopēde ar bērniem pārrunā, kādus augļus un dārzeņus viņi pazīst un noskaidro to raksturīgākās īpašības.

Logopēdiskajā kabinetā vairākās vietās ir izvietoti dažādi augļi un dārzeņi. Bērni ir augļu un dārzeņu vācēji, tāpēc viņi tiek mudināti sadalīties divās komandās. Logopēde parāda divus grozus; uz viena ir uzlīmēta kartīte ar **ābolu attēlu**, uz otra kartīte ar **gurķu attēlu**.

Grozā, uz kura ir ābola attēls, ir jāieliek visi savāktie augļi, bet grozā, uz kura ir gurķa attēls, visi dārzeņi. Abas komandas savā starpā sacenšas, kura ātrāk savāks.

9. 10. Nosaki pēc apraksta! (Bondarenko, 1991, 87)

Mērķis: Attīstīt iztēli, domāšanu, darbības vārdu un īpašības vārdu lietošanu bērnu runā.

Gaita: Logopēde stāsta bērnam, ka ir saņēmusi sūtījumu – kastīti, kurā ir dāvana. Viņa stāstot apraksta to, kas ir kastītē (apaļš, zaļš, viens sāns sarkans, aug kokā). Bērnam jāuzmin, kas tas ir.

Kastītē var būt jebkurš cits priekšmets, bērnam tas jāuzmin pēc stāstījuma apraksta. Kad bērns ir uzminējis, logopēde ar bērnu mainās lomām, proti, bērns apskata kastē ielikto priekšmetu un raksturo to, logopēde pēc bērna apraksta, nosauc priekšmetu.

9. 11. Vāru, vāru gaļas viru ... (Laiviņa, 1992, 38)

Mērķis: Paplašināt vārdu krājumu, izmantojot dārzeņu nosaukumus ar skaņu R.

Gaita: Bērni izveido apli. Viens bērns, kuram acis ir aizsietas, sēž vai stāv apļa vidū. Rokā viņai ir liela karote – pavārnīca, ar kuru viņš sparīgi maisa iedomātu viru un saka: „Vāru, vāru gaļas viru, ko saimei ēst!” Viņš „viru” nogaršo un tad rāda ar karoti uz kādu bērnu aplī un jautā: „Kā trūkst manai virai?” Tad bērns, uz kuru norāda viras vārītājs, jāatbild pilnā teikumā, piemēram: „Dārzeņu virai trūkst burkānu, redīsu, rāceņu, rutku.” Vārītājam tagad jāpasaka atbildētāja vārds. Atbildētāji var mainīt balsi, lai to nepazītu. Ja „vārītājs” vārdu neatmin, viņai jāturpina „vārīt” un jautāt. Ja bērns vārdu atmin, viņi apmainās vietām un jaunais „vārītājs” var „vārīt” kaut ko citu.

9. 12. Sūtīsim kuģi jūrā (Okolovska, 1997, 86)

Mērķis: Paplašināt vārdu krājumu, nostiprināt bērnu fonemātisko dzirdi. Izdomāt vārdus ar noteiktu skaņu vārdu sākumā vai vidū, piemēram, R, Z, Ķ, prast pareizi skaidri tās izrunāt.

Gaita: Bērni sasēžas aplī. Logopēde paskaidro noteikumus: „Kuģi var sūtīt ar augļiem, dārzeņiem, meža dzīvniekiem, mājdzīvniekiem, mājputniem, traukiem, apģērbiem, u.c. lietām. Iesāksim ar augļiem.” Logopēds met bumbu kādam rotaļas dalībniekam un saka: „Es sūtu kuģi ar

rutkiem.” Bērns satver bumbu, padomā, tad met bumbu nākamajam dalībniekam, teikdams: „Es sūtu kuģi ar gurķiem.” Tā rotaļu turpina, kamēr vairums bērnu ir nosaukuši norunātos priekšmetus. Ja kādam rodas grūtības „kuģa” nosūtīšanā, tad logopēde pieprasa ķīlu. Rotaļas beigās ķīla ir jāizpērk, dziedot, dejojot vai deklamējot.

9. 13. Melu rotaļa (Bakisa, Romēns, 1997, 140)

Mērķis: Nostiprināt darbības vārdu un īpašības vārdu apjomu, attīstīt loģisko domāšanu.

Gaita: Logopēde izsaka bērnam trīs apgalvojumus, no kuriem viens ir nepareizs (vāvere nelido, kaķis murrā, trusis dēj olas), (zaķim ir gara aste, lācim ir biezs kažoks, vāverei ir kupla aste). Uzdodot jautājumus, bērns mēģina atbildēt, kurš no apgalvojumiem ir nepareizs. Kad viņš to ir atklājis, logopēde ar bērnu mainās lomām. Logopēde bērnam izskaidro to, kas teiktajos apgalvojumos licies dīvains.

9. 14. Es aizgāju uz tirgu (Bakisa, Romēns, 1997, 144)

Mērķis: Paplašināt vārdu krājuma apjomu, attīstīt dzirdes atmiņu un iztēli.

Gaita: Logopēde iesāk rotaļu: „Es aizgāju uz tirgu un nopirku sulīgus ābolus.” Bērns atkārtoti teikumu un pieliek klāt savu versiju: „Es aizgāju uz tirgu un nopirku sulīgus ābolus, saldās vīnogas un mīkstus bumbierus.” Rotaļas dalībniekiem ir jācenšas atcerēties pirkumu sarakstu pēc kārtas, arī ievada vārdi. Atkarībā no leksiskās tēmas, teikumu saturs mainās, piemēram: „es ieliku skapī ...”.

9. 15. Uzmini, kas mainījies? (Udaļcova, 1983, 80)

Mērķis: Aktivizēt vārdu krājuma apjomu, nostiprināt prasmi raksturot profesijas nosaukumus, lietot prievārdus noteikt vispārinošo vārdu, attīstīt uzmanību un domāšanu.

Gaita: Uz galda saliktas dažādas kartītes ar profesiju attēliem. Bērni sēž pie galda. Vienu no bērniem lūdz iziet no telpas, pārējie šai laikā pārvieto kartītes. Kad minētājs ienācis telpā, viņam lūdz apskatīt kartītes, pateikt, kas mainījies, nosaukt pārvietotajās kartītēs redzamo un raksturot darbības attiecīgajā profesijā kā arī pastāstīt uz kā uzkāpis ugunsdzēsējs, pie kā stāv

pārdevēja. Ja, bērns patstāvīgi nevar pateikt, tiek dota iespēja citiem bērniem palīdzēt, kopīgi noskaidrojot vispārinošo vārdu

9. 16. Veikals (Udaļcova, 1983, 78)

Mērķis: Aktīvi darbojoties ar priekšmetiem, paplašināt vārdu krājuma apjomu ar īpašības vārdiem.

Gaita: Rotaļas sākumā logopēde pati „pērk” augļus – izraugoties tos, tad nosauc un nosaka to krāsu vai garšu. Priekšmeti tiek izraudzīti, atbilstoši vārdu krājuma aktivizēšanas mērķiem. Šo rotaļu var organizēt ar dažādiem didaktiskajiem uzdevumiem, atkarībā no leksiskās tēmas. Tā varētu arī būt priekšmetu klasificēšana.

9. 17. Iztēles rotaļa (Bakisa, Romēns, 1997, 184)

Mērķis: Pilnveidot vārdu krājumu, attīstīt iztēli.

Gaita: Logopēde iesaka bērnam iedomāties, ka viņš ir vilks, lācis vai zaķis, un palūdz pateikt, kā viņš pavada dienu (pirmajā personā). Sākumā logopēde bērnam palīdz uzdotot jautājumus: „Kā tu nomazgājies? Kādi ir tavi draugi?” bērns tiek mudināts iedziļināties iespējami daudz sīkumos, ar kustībām var parādīt kā pārvietojas dzīvnieks, kā pārvietojas dzīvnieka draugi. Rotaļa tiek izmantota atbilstoši tēmai. Bērns var sevi iedomāties gan meža dzīvnieka, gan mājdzīvnieka, putna, mājputna lomā.

9. 18. Kādas līdzības? (Diplomdarba autore)

Mērķis: Nostiprināt īpašības vārdu, darbības vārdu un vispārinošo vārdu lietošanu, attīstīt domāšanu.

Gaita: Uz galda ir saliktas kartītes. Tajās redzami priekšmetu attēli. Bērns tos aplūko, nosauc, kopīgi ar logopēdi pārrunā, kas attēlos redzamajiem priekšmetiem ir līdzīgs, to īpašības un kā tos praktiski var izmantot.

Tiek dots uzdevums, sašķirot kartītēs redzamo pēc to līdzībām un izmantošanas iespējām (panna, katls, tējkanna – virtuves trauki). Rotaļu izmanto atbilstoši tēmai.

9. 19. Vārdu virkne (Diplomdarba autore)

Mērķis: Paplašināt darbības vārdu apjomu, attīstīt dzirdes atmiņu un domāšanu.

Gaita: Spēles dalībnieki sēž aplī, logopēdei rokās ir bumba. To viņa met kādam no spēlētājiem, nosaucot lietvārdu un tam pievieno darbības vārdu (sētnieks tīra). Tas bērns, kurš noķer bumbu, sviež to citam bērnam un pievieno vēl kādu darbības vārdu (sētnieks tīra un grābj). Nākamais, kurš noķer bumbu, pievieno vēl kādu darbības vārdu. Šo rotaļu turpina tik ilgi, kamēr bērni spēj atcerēties vārdu virkni un nosaukt darbības vārdus. Atkarībā no tēmas, teikumu saturs mainās.

9. 20. Atrodi sakarības (Bakisa, Romēns, 1997, 124)

Mērķis: paplašināt vārdu krājuma apjomu ar darbības vārdiem, īpašības vārdiem un vispārinošiem vārdiem, attīstīt iztēli un domāšanu.

Gaita: Logopēde nosauc bērniem trīs lietvārdus, kuriem ir zināms savstarpējs sakars (trīs mēbeļu, trīs augļu, trīs virtuves priekšmetu vai trīs dzīvnieku nosaukumus). Bērna uzdevums ir šo sakarību atrast. Bērns var nosaukt īpašības, kuras saista šos priekšmetus vai dzīvās būtnes, darbības, kas ir kopējas, tiek noskaidrots arī vispārinošais vārds. Atkarībā no leksiskās tēmas, teikumu saturs mainās.